

ПЛУГ

Р

3

Л

У

У

БЕРЕЗЕНЬ

1931

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ
НА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
КРИТИЧНИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІАКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО-СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ

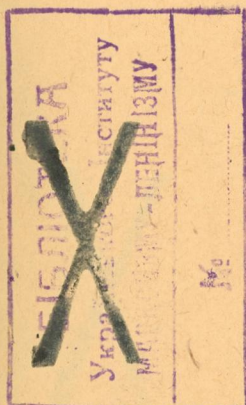
П Л У Г

VII РІК ВИДАННЯ

Журнал важить на ударника-пролетаря радгоспу, на ударника-колгоспівця, на комсомольця, вчителя, вишівця, на партійний та радянський актив.

Журнал через художню та критичну творчість бореться за соціалістичну перебудову села, за викорчовування решток селянської дрібновласницької психології, за соціалістичний побут на селі.

В своїй теоретично-критичній роботі журнал бореться за діалектично-матеріалістичну методу в мистецтві й, зокрема, в літературі. Журнал бореться за мистецтво—зброю соціалістичного наступу. Журнал бореться проти буржуазно-куркульських тенденцій в літературі й критиці, проти всілякого правого й „лівого“ опортунізму в літературній теорії та практиці.

ALLUKRAINISCHER
VERBAND PROLETA
RISCHER BAUERN
SCHRIFTSTELLER

PFLUG

GESELLSCHAFTLICH
LITERARISCHE
UND KÜNSTLERISCH
KRITISCHE MONAT
S C H R I F T
VII JAHRGANG

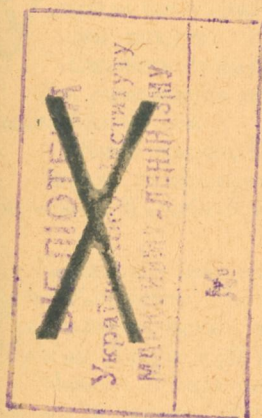
VERLAG „LITERATUR UND KUNST“

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА
ПРОЛЕТАРСЬКО - СЕЛЯН
СЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО - ХУ
ДОЖНІЙ, КРИТИЧ
НИЙ ТА ГРОМАД
СЬКИЙ МІСЯЧНИК

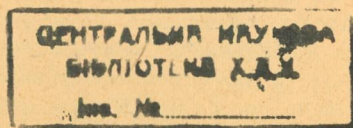
РІК ВИДАННЯ VII

1 9 3 1

БЕРЕЗЕНЬ

№ 3

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в «Літопису
Українського Друку», «Карт-
ковому репертуарі» та ін-
ших покажчиках Української
Книжкової Палати.

ОБКЛАД. ХУД. МЕЯ

Укрголовліт № 2458
Зам. № 725 — 3000.

ВРНГ УСРР
Укрполіграф
об'єднання
Газетна фабрика
ім. В. Блакитного

ДМИТРО КОСАРИК-КОВАЛЕНКО ПАРТИЗАНСЬКИЙ КОЛОДЯЗЬ

I

Ударила енергійно по рамах і вікно відчинилося. Росистий ранок пахнув.

Свіжість примусила заховати плечі в хустину.

Він розплющив очі й нервово потер лоба: проклята голова не перестала за ніч.

— Кинь жарти, Броню, мені не до поцілунків.

Згадав сьогоднішній календар і почав нервово зашнуровувати черевики. Сьорбнув наскоро чаю й побіг.

Вервечкою понад берегом простяглася комісія. Поспішають на хутір Капонівку. На тім боці ставка агрошкільці садять капусту. Побачивши комісію, вони розігнули спини й стали. Двоє з них— Микола Джеря і Ді-Катце, посідали над водою.

Микола Джеря почав задумливо мити ноги, а Ді-Катце вдивлялась у ставок, який як дзеркало відбиває в собі цю комісію, що на тім боці он пішла.

Агрошкільці знали, що комісія йде на хутір провадити експропріацію тих, що тепер звуть себе «ми не куркулі, а експертні».

Он у ставку вниз головою простяглись усі. Попереду в білому костюмі з парусинового полотна чоловік. Його худорлява тонка водіяна тіль розпливається рукавами і пливе вперед. Сандали так лякають по п'ятах, що чути аж на цей беріг. Біла кепка у воді розпливається і лице також. А коли глянути не в дзеркало, а прямо на нього, то побачиш чорне, підв'єнно-гаряче лице булгарина. То товариш Іджилов. Він секретар партосередку і зав. агрошколи.

— Тільки так, а якже інакше?—і підведе долоню до ока, заперечуючи.

«Експертні» ясно лютують на нього і звуть його просто «Жило»: мовляв, хіба його вимовиш.

За білою водяною постаттю коливається качкою рижа сукня на свита. В рукаві в неї палітурка. Там, де обрисована в воді голова, ряба, картата кепка.

Вода не може відзеркалити його посинілих губів, синіх глибоких очей і риженських невеликих вусів. Це Сергій Танцюра. На селі його звуть «товариш председатель»; сьогодні він іде нічого не ївши, жінка хвора з немовлям, вікна позатулювані онучами. Повибивало недавно щось шибки.

— Якби вона хоч сама, нічого, а то ж отой сосунець...

Стежкою понад берегом простяглася вервечкою комісія. У воді хитаються постаті.

Ранне сонце по воді розбилося шкельцями й тримтить.

Микола Джеря набрав плеснем води й хлюпнув на Ді-Катце. Після короткої полеміки бризками води з товаришкою від глибокодумно промовив:

— Тобі, кицю ясно й просто. Твій батько на «Серпі й Молоті». Для нього треба хліба, і він, ясна річ, жде його від села, від нас. А мій батько на оцю комісію каже: «пійшли прабувати селян». Хоч він знає, що до нього ця комісія не прийде, він свої 8 пудів чесно й акуратно виконав. Ніхто його не зачепить, а все таки....

Микола Джеря енергійний, любить дискусію, хоче в саме коріння політики заглянути. Він бунтує довго, доки знайде те місце, що переконує його. Його, селянського бунтаря, агрошкільська громадськість прозвала «Микола Джеря».

Комісія в дзеркалі попילה під осітняг. Агрошкільці далі садили капусту й співали.

А ліс росистий, а трава пахуща, а в товариша Сірокліна мука. Він іде четвертим стежкою, перед ним іде Штода, і піддає духу йти на експропріацію: права рука в нього в плечі перебита, підв'язана чорною хусткою, перед самими очима Сірокліновими зашморгом зав'язаний вузлик його чорної хустки, що підтримує руку. Штода—жертва війни. Біографія його така, що Сіроклін на історичному гурткові у профшколі ставив його доповідь. Слухали учні, так слухали, як вивчають уважно історію селянських рухів.

Наймитує, пасе череду. У Харкові льокаєм. двірником. Тікає в Севастополь, там юнгою в капітана. Член запальної есерівської групи. Суд: або розстріл або фронт. Ясно—фронт румунський. На станції Берновичі 17 квітня 1917 року поранили. (Це місце й дата врізались болем у плечі. І ніколи він їх не забуде). Петроград. Лазарет. Зустріч Леніна (ніжний такий чоловічина ласкаво розпитує нас). Дома—комнезам. Сторож у сільраді, та не такий сторож, як ото в п'єсах подають—дурнуватих: «хто у телефона?» Ні. Він кожному розкаже

про контракцію, прийме й запише податок. прийме телефонограми. (і зауваже собі лівою рукою записує). Тому його всі шанували й вибирали.

Сіроклин іде з оцим кривим Штодою і скаржитись йому.

— Цю ніч не спав, Романе Миколаєвичу, голова пече.

— І я, товаришу, не спав. Плече крутить, мабуть на погоду.

Так чому ж мука Сіроклинові? Іде з біднотою до експертних брати майно, як штраф за те, що не вивозять хліба державі.

Стежкою за ними човгають, кашляють члени комісії. Човгають драними чобітьми, але йдуть упевнено. Тільки бородатий Ралка іноді зідхає і наче сам до себе мимрить: «ах, боже мій». Йому трохи ніяково йти до господарів, у яких він завжди брав машину на молотьбу, а один з них навіть кликав його кумувати.

Комісія йде впевнено, а Сіроклинові—мука.

Мука почалася недавно. Коли він викрив на зборах Сльоту. Той хотів організувати СОЗ. Сльота має цеглового будинка на 6 тисяч, 2 молошні корови, сепаратора, таємно переганяє молоко і раннім потягом одвозить у Харків. Має наймичку-біженку, сироту.

— Та це ж наша дочка. Нас бог покривдив дітьми, так ми її прийняли.—Він член профспілки робітників землі й лісу. Вважають його за безробітного, видають допомогу, а «дочка» не зареєстрована в спілці.

Жінка його, Марія Івановна, колись була рік на заводі в Харкові й там якось скрутила палець—ясно: інвалід і має право на пенсію. Хоч для цього в Загсі фіктивно довелося зареєструвати розлуку із своїм Шурком.

Мар'я Івановна тримає «дочку» для того, щоб варити обід на дванадцять ложок, харчує лісника, всіх учителів і уповноваженого на хлібозаготівлі. Щодня в Мар'ї Івановни свіжий обід і свіжа сенсація на закуску. Вони в неї виходять соковиті і мистецтво її не аполітичне. Черговою сенсацією із кухні Марії Івановни вийшло «Сіроклин—поміщиків син». (А що ж, коли він сякий—такий відмовився в них обідати і живе сам із своїм примусом).

Найкраща метода—підірвати довіря трудящих до комуніста. І полізла, поплазувала гадюкою чутка по сільських закутках. Капанівка—сектанське кубло, де вже ось дванадцять день дожидають страшного суду, цю поголоску підтримала. Підхопили радісно її експертні, задзвонили церковники, підлізла гадюкою чутка під саме Сіроклинове серце. Учні агрошкільці на лекціях почали подавати анонімні записки.

Холодом повіяло од теплих колись очей учнівських.

Перескочили через рівчак і вступили на територію першого експертника Білінського.

Кін летить ріллею. Перескакує канави спотикається, хекає. Вітер свище. Вітер роздмухує волосся на прудях, верхівцях мчить на станцію. Оглянувся, побачив, що комісія доходить до його хати, притискає коня острогами й мчить хутчіш на станцію. Там зять його працює в транспортному ДПУ.

Він поспішає до нього шукати порятунку.

II

— Здрастуйте, де хазяїн?

— Захворів старий наш. Одвезли в лікарню.—І не зажмурилася господиня. Одурила комісію. На ганку стояли три дочки й наймичка. Посхилялися на бильця. Одна призла зубами кінчик хустки, вітер тріпав чуб її буланій, не вправлений в коси.

Друга голосно сякалася. Великий, довгий, розовий ніс тривожно сигналізував небезпеку. Третя з зеленкуватими очима нишпорила по лицях непроханих очей, лукаво усміхалася. Вона була гарна на лиці, та була калічка: права рука вивернута назад і пальці, як у малої дитини.

Наймичка русява, тоненька вишкрябувала нігтем на кохточці якусь присохлу пляму.

Ясно, що цей дівочий батальйон хоче заступити дорогу, коли комісія наважиться в хату.

Та комісія проломилася їхню лінію. Ланцюг розірвався чомусь там, де стояла русява з зачервонілими очима наймичка, що тепер попростувала в світлицю.

Тут почали цінувати. Машина—40 карбованців. Так, товариші?—запитав Іджілов.—Виносьте на двір.

Ніхто не ворухнувся, бо дівки впали на машину, як на труну молодого брата, і заревли гучне трію.

Сіроклин перший рвонув машину й хотів виносити, та зразу ж відскочив, скривився, очі почервоніли й боляче затріпав рукою. А ота гарна калічка випльовувала кров. Вона прокусила йому жилу нижче ліктя.

Довелося вжити заходів: дівок загнали в відпочивальню і звідти не випускали. Виносили поціновані меблі.

Білинська ходила по хаті, божкала, квотала і навіть, коли брали стіл, змахнула з нього крихти. А коли дійшла черга до гардероба, дівки в спальні підвищили тонн і їхнє трію перетворилося на гвалт.

— Проклята й у поколіннях ваша кров! Ви його придбавали, що грабите? Серед білого дня грабите. Пішов би краще в свого батька забрав,—накинувся з лайкою на Сіроклина.—Думаєш, не знаємо, чи ти син? Архирейський.

Він поспробував був жартувати, мовляв, то казали поміщицький, а це вже архирейський. Та дівки свого досягли. Член комісії Таран, глянув на нього вугликом ока, і Сіроклин відчув холодок в цьому погляді.

Сіроклин виносив гардероб.

— Ось пострівайте, дітки,—урезонювала дочок господиня.— Ось послухайте, люди добрі, оця дівчина в нас уже сьомий рік служить, теж я для неї справила гардероб, воно ж їй заміж скоро прийдеться. Ви ж таки майте совість! Огляньтесь ж хоч на неї сироту. Не беріть, оставте! Проси, Орися, людей.

— Наймичка глянула на господиню, щось дуже жалібно та розквоталася, глянула на людей.

Голова КНС оце тільки тепер запримітив її.

— Ти ж чого й досі не зареєстрована, чого ховаєшся за спину? Твій це гардероб?—І засміявся.—Може й оце плахиття твоє?—І поклав обережно на лаву плисову сукню. І не діждавшись відповіді, допомагав Сіроклинові виносити.

На дверях один край гардероба застряг і ніяк не вилазив з сіней, а тут якраз назустріч той бородатий Ралка.

— Допомагайте, товаришу! Чого ж стоїте? Прийшли, так треба робити.

— Ах, боже мій,—важко зідхнув цей Ралка. Якби знав, що таке, не пішов би.

Дівки в спальні притихли й чекали, що скаже Орися. Їхні очі вп'ялися в неї.

— Ну, так кажи ж,—квотала господиня,—а то он люди вже виносять.

Орися відчинила двері в сіни й тикнула пальцем у куток: на двох ослонах лежала облізла кожушина.

— Оце, людочки, мій гардероб, оце моя постіль, оце моє й придане.—Недоговорила, прикусила посинілу губу, що затремтіла від сліз, і вибігла з хати.

Все поцінюване майно зложили серед двору, й Штода з дробовиком охороняв його. Він пригадав, як стояв колись ще салдатом на варті й охороняв підвал з гарматними гільзами.

Тоді він знав, що гармати йдуть на погибіль ворогові, і тоді охороняв чесно. Тепер, коли б він знав те, що тепер знає, не стеріг би їх, бо знає, як тяжко бути покаліченим, а, мабуть, такі ж є й там, у Румунії, скалічені тими гарматами, що він охороняв. Інша річ тепер. Тепер він знає, що оце майно на 800 карбованців піде он у той колектив: «Не гуляй, ниво» і туди йому й треба піти, бо все воно нажите нашою кривавицею.

А комісія пішла далі.

У другого експертника, коли виводили чалу лошицю з стайні, господар її Ткач ще раз пустив жало Сіроклинові:

— Ти тут нас грабиш, а там же воно хтось і в твого батька оце коні виводить. Ти думаєш, ми не знаємо, із яких ти? Я з наймитів, 25 літ батракував, пупа собі порвав, поки нажив, а ти з багатіїв прийшов мститися за те, що ми вашого брата помазали сімнадцятого року і землю одібрали.. Думаєш не знаємо, хто ти такий?

Боляче й без того боляче Сіроклинові, він не звертав—уваги, викочував сіялку насеред двору. А один з комісії поглянув на нього і спитав.

— Невже це правда?

Не така мука, коли лає куркуль, а більша мука, коли товариш, комуніст, уже бере під сумнів це важливе за нашого часу соціальне походження. Ну чим їм довести ось зараз? І, попрохавши цигарку, хоч взагалі не палив, захлинувся димом.

З-під повістки вийшов пічник, закурював там із теслею. Обидва на поденщині робили в Ткача. І наче між іншими почали запитувати комісію.

— А куди це все воно піде? А на що ви крестянина обижаєте? Віть Ленін не так учив. Он у городі через те й масла нема.

Ці поденщики-люмпени дедалі почали як оси кусати, аж поки Іджилов не погрозивсь на їх арештом.

Ткачиха із сіней почала проклинати селян, членів комісії.

— Чого ж ще й ви поприходили? Ну, хай уже ті, той з панів, а то чужий, а ви ж свої, а може, коли в вічі прийдеться дивитися?

— Ох, боже, мій боже мій,—зідхнув Ралка, як би знав, не пішов би сюди.

III

Зайшли до Павла Безполудня. Двір його обнесений високим парканом і оповитий колючим дротом, що його вживають на позиції. Попід парканом стрункі тополі обступили фортеці. За високим парканом чути дзвенять по дроту ланцюгів на собаках.

Комісія підступила до брами. Тут людей ще прибуло. На хуторі влилися місцеві незаможники. Половина з них сотнями ниток прив'язана до Безполудня і становлять його агентів. Бутенко—флегматик, він на всякий запит Іджилова вишкіряє свої дитячі зуби, очі в нього запливають у мішечки, стають дурнувати. Мнеться, чухмариться й не знає, що відповідати.

Так, його справді Безполудень бив рожном і намірявся сокирою, тоді як він ходив одміряти одсуджену землю. Вибігла тоді вся сім'я глитайська, поламали йому сажень, штрикали одупками йому межі очі.

Подавав він, правда, в суд. Та Безполудень пустив у діло всі свої зв'язки, й суд ось уже втретє відкладають.

Бутенко шкрябає великим довгим нігтем свою потерту ремішну куртку, непевно тушчиться на місці великими, давно не мааними, чобітьми. Вишкіряє знов дитячі наївні зуби, поглядає на

своїх незаможників-хуторян, запитує їх очима: — «ну, що йому казати», та зустрічає сиве більмо на лівому Савчанському й вомпить. Бо знає, що Савка хоч і відділився від старого Безполудня, та це ж, мабуть, про людське око. Бо хоч і пишеться Савка незаможником, а ніколи не бачили, щоб він був голодний. Кажуть, голодного не пізнаєш—неправда. Хто сам голодував, той стає зрячий і завжди прочитає в очах голодного—«їсти хочу», а Савка ще й гречку погноїв у копах,—то ж навмисне, щоб не виконати хлібозаготівлю, а знає, що старий не дасть йому з голоду здохнути. Й тому Бутенко, цей наївний Хведька ще раз поглядає на більмо, що молоком залило ліве Савчине око й каже:

— Та хто його зна. Може, де й є в нього хліб схований, хіба ж знаття? Ось нехай Савка скаже, він як не є, а все таки син, він більше знає.

Очі всі присутні зводять на Савку, як ото темної ночі чотири прожектори зводять мечі світла на літака; тоді літак вомпить, хоче втекти від світла, борсається в сторони.

— Словом діло з урожаєм у старого не важне. Та це, правда, й не моє діло; я ж, сказати, відділений тепер.

І одне зряче Савчино око починає блимати, маневрувати, пальці нишпорять по кишенях, шукають тютюну, папірця, щоб закурити, смоктати цигарку й цим приховати рот, бо він яхидно смикається.

— Бачте, старий же майже всю землю засіяв під люцерну, половину ж у нього відділили, а часть він сам відказав. Так що там хіба гречухи набереться пудів кілька...

Всі члени комісії наче ждали одних Савчених викрутасів. Спалахнули, вибухли гнівно.

— Кому ти баки забиваєш, кому ти брешеш, кому оце співаєш? Розсолода ти куросліпа.

Стихія розбушувалася і відтиснула Іджилова на задній плян. Виринули з гурту два енергійні чоловіки: лісник Сайко й машиніст Галка. То їх не чути було, а зараз так обох зайло, що вони вже не стерпіли.

— Я сам йому молочу щороку хліб, я сам його охристов, хіба я не знаю його врожаю? Ходімо товариші, досить розмузикувати,—рвучко підсунув козилок машиніст Галка. Він має рацію. Він єдиний тут машиніст. Ніхто так не вміє настилати в барабан, як він, щоб і машина не поламалася, і щоб збити за день сто двадцять кіп. Він ціле літо ходить за машиною, що належить Капонівським куркулям і що в ній за компаньйона і Безполудень. Й охристов же цього господаря саме він. Галка. На молотьбі всі люди дають робочим, окрім обіду, ще й полудень, а в цім дворі—ні. Такого штукаря, як Галка, ніде не знайдете, та ще як перекилить чарку, а без «півлітра» він не йде на роботу нікуди. І вже як кому прикаже, як приставить, так той вік буде змивати і не

зміє прізвища. Отак за вечерею в цьому дворі він ляпнув по плечі Павла й одрізав.

— Будеш ти, братику, тепер Безполудень.

Реготом робочі схвалили його пропозицію.

— Чуєш, люди сміються, оце тобі і резолюція прописана.

Засміявся й Павло, хотів це все так на жарти звести, а остався і по цей день Безполудень.

... Лісник Сайко й Галка так розохотилися скоріше зайти в цей двір, що навіть Галка причепурих свої вуса й бороду:

— Та то правда. Вже ж кому й давати хліба, як не цьому чоловікові. З якого ж тоді государство візьме? Хлібець же в кого—кого, а в цього пражданина мусить, бути; так, що товаришу Іджилов, гукайте, хай відчиняє ворота.

Сіроклин, пригнічений шпильками в попередніх дворах, тут, не чекаючи, скочив на клямку хвіртки перелетів через ворота в двір, відчинив ворота й як господар зустрів гостей.

Дві сучки похожі на лісних вовків, на ланцюзі бігали по двору, дігонально переп'ятому дротом. Рвалися, призли ланцюги, обливали їх піною. Не звикли вони бачити людей на подвір'ї. Раз на рік тільки вступали сюди сюди на молотьбу. Так тоді їх обидвох, і Пальму і Альтайку, запирали в комору. А це так не до речі прийшли ці люди: вже й хліб давно змолочено, давно й поховано, і тому сучки мали рацію лютувати й гризти запізнюючись ланцюги, скаженіти. Пальма щосили розігналася просто на Сіроклина, намірилась і стрибнула на плечі та ланцюг нап'явся, напружився, і вона аж повисла в повітрі, підскочила гадюкою вгору, зів'яла, скрутилась і гавкнула безсило в пилюгу.

IV

Перший вискочив із сіней молодший господарів син.

— Що вам, гражданин, тут нада?—побачивши Сіроклина, визвірився на нього:

— А, та й ви прийшли? Чекав на вас давно, сподівався в гості. Бач, таки завитали. Ідіот, дурень мій батько. Цілий вік працював, 25 літ наймитував, гилу нажив, не вчив мене так, як ваш. Вас батько, бач, вивчив, і в вас тепер білі ручки, а мої ось гляньте та не одвертайтеся. Бойтесь мужицьких мозолів. Бач, який мій батько дурило: нічого не справляв, сам обшарпаним ходив і нас у бухканах у школу посилав та все стягався на хазайство, а ви тепер оце прийшли грабувати. А на вас, бач, і черевики жовті і костюм першокласний. А ви ж комуніст, а ви ж за равенство, за братство.

Почав сікати, почав смикати цей молодий спритний глитайчук.

Це ж його два роки Сіроклин вчив в агрошколі. Це ж його незграбні, завжди засалені зошити він виправляв, списані кара-

кулями, горобцями. Це ж йому він два роки токмачив у голову правопис і нашу економполітику, наскрізь пройняту ненавистю до цього двору.

Це ж він приїздив з батьком на тачанці в школу, і старий Безполудень влесливо стискував руку:

— Будемо знайомі.

Сіроклин тоді з огидою брав слизьку жаб'ячу руку глтая. Одного разу не стримався:

— Ви б ще, може, діжечку сиру привезли, щоб синаша краще вчився...

Гордий господар спалахнув сірничком, бо знав же, що це йому нагадують про хабарі нарсудді, коли він заводив свої дипломатичні зв'язки.

А синаша так учився, як і взагалі вчаться ті, хто приходить до школи з оладками та з салом. Цей учень був видимий дегенерат. Лоб у нього вузький і дуб-дубиною, лінії на лобі йому склалися в трикутник, як у вбивці. Перелазив же він у вищі класи де нехабством, де лисицею.

Сіроклин іноді по-дитячому радів, що прізвище Теличка так пасує йому. Одного разу навіть не витерпів:

— Знаєте т. Теличко, я дуже шкодую, що ваше прізвище жіночого роду.

Це була дитяча помста, бо формально цей нахаба мав право вчитися в агрошколі, аж доки сількори не довели, що він не може мати виборчого права. Тоді цього, що оце зараз з зеленими очима шаркає й смикає за рукав, вигнали зі школи.

— Гляньте, товариші, які черевики в харпака і в цього паннича, бач, у нього жовті, а мої в кізяхках.—Наступав на ноги, все намірявся підкреслити контраст. Сіроклин намагався якось вирватися від нього і недоречі сказав:

— Гаразд, я вам віддам і костюм і черевики, тільки одчепіться.

А йому тільки цього й треба було.

— Давайте, давайте товаришу вчителю, а я вам своє віддам, попробуйте, в чому трудовий народ ходить.

На ганку показався другий Безполуднів син. Цей, як на те, вийшов у жовтих лакованих черевиках, випрасованих штанах під рубчик, батистовій накрохмаленій сорочці з пасажу; зелені підтяжки перетинали вигодовані плечі; він елегантно пригладив рукою зачіску.

— Кажіть, товариші, в якій справі прийшли. Я буду відповідати. Перестань, братухо, так неввічливо.—І запросив комісію сісти на ослоні в холодку під хатою і навіть запропонував усім цигарок «Декабристи». Сіроклин перед цим знову взяв цигарку в Тарана й демонстративно відмовився від «Декабристів». Але на ослона сів і сідаючи заглянув у відчинене вікно: на столі в

світлиці—«Правда», «Известия», «Комуніст» і навіть коло радіоприймача «Питання Ленінізму» Сталіна.

Це не звичайний собі експертник, ні, це політично грамотний фашист. Цього молодого з цигарками Костя заходами Сірокліна викрито в газеті. Його потурили з інституту народнього господарства; не доскочив таки до повного юриста.

Один учився на агронома, другий—на юриста: заводили люцерну, закладали малинник, садили ранню капусту, молочну худобу розводили, слухали радіо-музику. А в глухім узліссі ось кроквою розкинувся над яругою хутір, тут завели сектанське моління, а он на тім краї вже тринадцятий день виглядають страшного суду.

Старий Безполудень не вийшов з хати, дипломатично захворів, без хазяїна, мовляв, не насміяється описувати. А сини одгавкаються: на те й училися.

— Не по закону це, товариші,—доводив Кость Іджилову,—Калінін не так говорить.—Товариш Калінін у газеті «Правда» за 16 число пише, що селянам треба дати змогу...

Машиніст Галка й Лісник Сайко рішуче запропонували: раз-відомвляються—описуймо, бо вже он сонце на заході, чого тут панькатися. Сонце й справді ховалося за сріблясті тополі, а в вишнику солов'ї витьохкували та ще так дзвінко, як ніколи.

Випало так, що треба було відхилити двері в сусідню кімнату, і Сіроклін побачив що там за столом сидів старий з якимось міським приятелем. На столі тарілки і пляшки портвейну. Гуля на Безполудновому лобі взялася потом. Сіроклін рішуче спитав у гостя документи, і виявилось, що це комуніст—приїхав, каже, ось до товариша комсомольця в гості,—виходить, до Костя.

У коморі виявили майстерню; там працював тесляр Бабко, той Бабко, що всю зиму сидить на картоплі. А син його в школі вчиться, всіх сил докладає, а яка там поживність з картоплі. Сіроклін пам'ятає: взимку він керував хоровим гуртком, переспівали дві пісні, і тільки він змахнув рукою, щоб ударити:

А вже весна,

А вже красна...

Із стріх вода капле...

Як крайній тенор увірвався і глухо бухнув на підлогу. Сопрано скрикнули, альти кинулися по воду, а баси підняли жовтого, як віск, Сергія. Тоді ж загальні збори ухвалили домагатися для Бабка стипендії. Тоді ж запропонували Тесляреві Бобкові працювати в агрошколі. Та він, будучи ідейним євангелістом, не міг піти працювати до безвірників. І ось зараз він фуганком чеше дошки в Безполудневій коморі. Його темне циганське лице й жарини-очі обурилися на комісію.

— Пограбуєте хазяїнів, тоді й нам ніде буде заробити. Хто вас просив у цей двір?

Молодший Безполуднів син підхопив його думку й зробив висновок:

— Може в цім дворі комуна буде, а ви прийшли зруйнувати його. Ви гляньте, які чудові тополі, а ви примусите їх зрубати. Прибігла Сайкова жінка і шепнула своєму, він—Іджилову. І вся комісія вже знала.

— Ну, старий, де ваш хліб?

— Шукайте, чи знайдете хоч пудик де схований.

Пішли всі в садок до клуні. Відчинили двері.

— Оце, як бачите, люди добрі, полова, а хлібець продав то на податок, то на синів—вчити ж треба: хай хоч вони не довбаються в гною так, як я.

Сіроклин шпортонув граблицем у полову і почув, як задзвонило зерно там у глибині вороху.

— Давай віялку.

Притарабанив віялку. Провівать полову, полова завірюхою вилітає з клуні, а важке, дорідне зерно виходить униз, тільки встигає забирати. Віяли до пізнього вечора. При місяці скінчили.

Заразом зсипали в мішки. Ралка виявив найкращу хазяйновитість: уміло розставив людей, як командир на позиції. Сіроклина віялку крутити наперемінку з Іджиловим, Штоду поставив біля воза з мішками, двох збирати зерно з-під віялки, а сам з Сайковою жінкою насипали на віялку.

— А ви, ідоли, як умер у мене Ванько—просила дайте хоч півкоробочки борошна—не дали. Нема, кажуть, радянська власть забрала... а вони гноять його в полові невіяне,—банітувала Харитина Безполудня, щиро насипаючи зерно на кіш.

Ралка став повним господарем у дворі: собак розпорядився заперти. Таранові звелів запрягти хазяйські коні й вантажити мішки на гарбу.

Іджилов заарештував того гостя й разом з описаним майном направив до сільради у Пожари під доглядом Сайка та Ралки. За клуною на груші в сніжному цвіті лунко витьхкував традиційний соловейко—допомагав віяти.

Пізнього вечора везли останню підводу з лантухами. По житах зелених уже бродили тіні русалок-лоскотух, що оце саме в цю пору, коли жита цвітуть, вибігають за ворота, валяють нічного прохожого на зелений росистий шпориш, качають, лоскотують, доки той за сміху не залетиться.

Це романтична казка минулого. Тепер русалка вийшла з сокирою зразу ж такі за ворітьми й без всякої романтики, а просто натурально теснула по черепі товариша Сіроклина. Перерубана жепка на дві половини розсунулась і біло-кремова матерія, що

з неї зшита вона, залилася фіолетовою при місячному сяйві крові.

Нові клопоти. Негайно запрягли ще одну підводу, і експресом помчали раненого на Мерету. А саму русалку-Безполудня довелося зв'язаного покласти між лантухи.

І знову русалка: вибрела з жита проти двору Білінського і почала стріляти вгору. Коні схарапутилися, стали дибки.

— А це власть на місцях так робить, закон гласить, Ленін пише, а ви тут на місцях туди роз-туди... і знов постріл угору.

Перевірили документи в цієї романтичної русалки.

Виявилось, що вона звється Харлампій Саранча, служить залізничником. Це ж по нього літав сьогодні Білінський. Ніколи було з ним морочитися та й на возі вже місця немає.

— Іди, братіку, прохмелися та читай регулярно газету.

— Пишіть хоч і два журнали, найшли чим залякати.

Кинули його в хату до Білінського. Впихаючи в одвірки, Таран з Таранцюрою зачепили якимось шинелею за цвях і розпанахали полу. Носій шинелі виригнув знову рій матюків.

Підскочив сам хазяїн.

— Як ви посміли грабувати мене серед білого дня та й без мого відому. Замість того, щоб бідному крест'янину облегчення сказати, уступку зделать, а ви, местная власть, що робите? Я до самого Калініна доберусь на вас. Довольно—попили нашої кровушки.

Дівки осами вчепилися:

— Оддайте хоч машину—канючили.

— Хай ви нею тричі вдавитися, коли не віддаєте. Шийте своїм бариням копоти, наживайтесь нашою кривавицею.

... Повезли поміж житами підводи на Пожари. У житах хавкали дезертирами перепелиці. Соловей на яблуні вицькував пісню срібним молоточком.

V

Тільки й тії зміни, що попросторішало в світлиці: немає двох гардеробів та швальної машини. А так само на широкому кленовому столі розчерепашився самовар, круг нього гусьми по столі розсілися квітчасті чашки (на одній написано «С днем ангела»). Кучугура масла кремового кольору, розрізана ножом широким. Поза столом розчерепичилися гості.

Дочка з рожевим носом розливала каву. Її так на вулиці і дражнили «какава», бо любить задаватися:

— У нас на чай і заводу немає, ми тільки какаву п'ємо.

Так какавою й до смерті останеться, хіба в чуже село заміж вийде.

— Ну, що ж пани добродії, будемо завтра робити? Чи будемо виступати на торгах, чи будемо викупляти описане майно?

Сусід Ткач чорний, аж сизий, плямкає губами, на вусах краплинами кава. Борода його обмочена, як у мокрої курки хвіст: не привчився цей ще до делікатного меню.

— На чорта його викупляти, я цю ніч як на тилиці не повисну, так на холоди посаждать.

— Хвилинку, громадяніне, дозвольте,—підважив авторитетне слово «майбутній юриста» Кость, син Безполудня,—поперше, тут ніяких добродіїв нема, ми ж тут не гетьманці. Подруге, вам на холоди рано збиратися. Бупр на холодній горі стоїть не для чесного трудящого середняка.

— Який же я середняк, як я в експерті записаний?

— Хвилинку... а потрете, все майно завтра викупимо назад.

Спритний «юриста» запропонував плян на завтрішні торги: гроші треба роздати знайомим біднякам, вони вступлять у торги і закуплять для себе,, а далі поступово перепливе назад. По селу підняти бучу, громадською думкою ганьбити того, хто насмілиться купувати пограбоване. Самим на торги не йти, а тільки нарядити дівчат, хай там ходять—калісують і рюмсають, все таки людям соромно буде, і ніхто чесний не піде на торги.

Коней вони не схотять довго харчувати—обридне, доведеться повернути. Правда, трохи схуднуть, надто Корнілов.

— Ну, а батька твого ж як визволяти?—сърбнувши кави, буркнув Ткач.

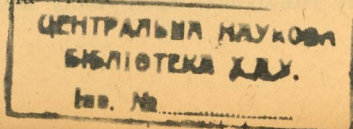
Це запитання зосередило увагу всіх гостей; всі фізіономії зупинились, як для фотографування: в розчепіренних пальцях захолювали блюда, недонесені на сантиметр до рота. Намаслені скибки хліба зупинилися на шляху до зубів. Коли б цю сцену—афіксувати на фото, можна сміливо підписати «Московські купці 18 століття». Чекали на проект врятування заарештованого Телички-Безполудня.

— Ну що ж, папаша здра погарячився. Правда, я сам тяпнув би того з великою приємністю. Прийдеться таки лапаші посидіти трохи на Харківських холодах, прийдеться вдатися до знайомого,—пустять, вернеться, як з курорта. А Сіроклин, мабуть, тепер уже чкурне з Пожарів. Треба ще якось перо вставити Іджилову, місцеві шлапаки сами тоді заплутаються.

На порядку денному ще стояла справа з люцерною й борошном.

Борошно переховували в незаможників. Ухвалено негайно транспортувати на Рай-Єленівку. Там у дачній підгородній місцевості є будиночок двоповерховий (таємна ж там квартира Костя, і в окладному листі він не значиться).

Люцерну ухвалено продати сільсько-господарській кооперації. Для цього треба увійти в контакт з Шуркою Сльотою. Він же там член контрольної ради, ручкається з самим секретарем райпаркому і з головою райвику на «ти».

Нарада з успіхом закінчилася, полегшало на серці. Саранча почав шаржувати Бідненького, гості реготалися й жували смажені кабачки, перемішані з свисташками.

Бідненькому не везе в фінансових справах. До революції в нього у банку був стовп у дев'ять тисяч. І ніхто про це не знав, а коли банки лопнули, то стовп його і проценти посипалися скляночками. Ставши банкрутом, він у церкві, на сході, у крамниці, на базарі скаржився.

— Та що з мене, брате, я ж тепер бідненький.

А народ хіба який: похвалився раз, ну, й став уже не Сорокотяга, а Бідненький.

А тут друга рахуба знов же фінансова: певна річ, радянським банкам він тепер не довіряє і сховав своє напромадження в грубці в холодній хаті. Жінка його старорежимних порядків додержує. На покрову всі добрі люди печі протопляють, щоб зимою теплі хати були, вона й затопила печі в обох хатах. Прийшов старий з церкви, поніс свою ще дідівську чумарку в світлицю. Потяг носом повітря, нюхнув—пахне, до грошей, аж там самий попелець. Биб стару, так бив, що довелося попа привозити. Запричистили, миропомазали, а вона таки видихала.

Саранча майстерно подавав це в формі карикатури, і гості задовільно реготали, так реготались, як вісімнадцять літ тому, коли вони вперше прийшли на цей яр і справляли закладини, коли вперше виростав цей хутір кроквою над яром у наслідок Столипінської політики.

Вони Білінського вважали за пришепелуватого, бо чого ж жахатися радянських банків, тільки б хлібна політика не зачіпала.

Саранча далі копіював Бідненького, як той цвілі сухарі збирає під лавою і хрумає, запиваючи сироваткою; сира та масла він ніколи не їсть, на базар пішки носить. Або як Бідненький сояшник вибиває: для цього Саранча сів на долівку, розправив ноги, обтягнуті синім галіфе і хромовими напів-бульдогами, попрохав в одну руку качалку, в другу макогін і почав вистукувати всіма чотирма кінцевостями, образно домаловуючи, що б'є він не по долівці, а по зрізаних сояшниках. Макогін, качалка й пара острогів смикали, вистукували, механізм примітивної машини.

Кишки рвали навіть дівчата, знервовані сьогодишніми неприємностями.

Ще показав, як Бідненький поклони б'є і, нахилиючись поміж ногами, бачить, як баба крадькома щось ухватить ззівсти; поклони б'є і одночасно з бабиних кісток соки виварює.

Наприкінці показав Бідненького на малиннику. Малинник у нього широкий. Нікого туди він не впускав, бо ще, боронь боже, наврочать. Сам збирає ягоди та там і ночує. А як уже сповніть корзину, тоді дозволить себе побалувати, вщупне десь там з-під низу гниленьку прижовклу ягідку і клацне її зубами, наче

Рябко муху. Купити в нього вдома малини ніхто не може: він їй і ціни не складе, боїться прошибти; на базарі там уже певніша річ. Пастух його бере на пашу окраєць хліба і тиковку води, а ягід ніколи.

Столипинці мали рацію глазувати з Бідненького, бо вони дотримуються не старовинних глитайських метод багатіти, а вживають прогресивних та й вважають себе не за куркулів:

— Ми експертні, а не куркулі.

Тимчасом дочка з буланими косами носила в комору перини, обшиті смугнастим напірником, простині, накрахмалені, обшиті широким мережевом, подушки з гусячого пуху, ковдру куплену в Харківським пассажі, з зеленого сатину, на ваті.

Перебила постіль розкішну на двох скринях. (Принесла з хати ночовки, повимивала плесна та литки свої, а в змилках, (щоб не пропало ж мило) виполоскала носові хустки свого «кавалера».

Скинула полотняну сорочку, струсилася всім жирним тілом від івесняної свіжості, наділа батистову безрукавку з широким декольте. Флякон одеколону розхлюпала по постелі, частину вилила собі на булану зачіску, хлюпнула на пруди, і пірнула в постіль, чекаючи на свого Харлампія. Вона принципово не звала його Харком, а тільки Харлампій. Не любила, коли й її хто називав Ганною.

— Яка я вам Ганна, я Анюта.

Спеціально ходила в Пожари до попівни по науку, як треба поводитися баришні.

Схопилася з постелі, щось забула. Вбігла, підняла віко в скрині і витягла з прискринку коробочку пудрі, набрала в пучку й нашарудила ніс, підборіддя, щоки.

Білинський проводив своїх гостей за ворота. Спустив Вільгельма з ланцюга. Бідненький ішов додому, смачно облизуючись: давно вже так він не ласував, як сьогодні. Та ще клопіт з оцим хлібом: усе треба думати, куди борошно сховати та люцерну продати. Бубонів сам собі:

— Глупаки, глузують із мене. А от у мене нічого й не описали, бо не пнуса до панського. Посправляли розкіш, то й видно що брати. Побрів у курінь на малинник.

VII

Розплющив очі: над ліжком стоїть вимучена Броня, дивиться пильно й ніжно. Коли б не ця ніжність може б уже вмер. Очі її такі цілющо-теплі,—здається вливають здоров'я. Лежав перші дні в лікарні: нудно й голова болить. Рубець іна розрубаному місці пече ще більше. Виписався. Агрошкола теплим колективом лікує, вливає енергії.

— Може пити хочеш?—спитала, поклала руку на лоб вогнистий.

Глянув їй у сіренькі очі, у чоловічках себе побачив. Усмінувся самими куточками губів. Згадав той свіжий ранок, коли вирушала комісія. Всі деталі виринули в уяві.

— Віддай мій поцілунок—заворушив синіми пошерхлими губами,—той, що тоді пропонувала, а я відхилив, бо ніколи було. Віддай.

— Рідненький, і не забув.—Нахилилася прудьми до нього злегка рукою взяла за плече його схудле, війнула юним дитячим здоров'ям на раненого. Свіжим поцілунком влила енергію в вистрадані губи. Схвилювала. Три роки вже він працює з нею тут, і це вперше така інтимна сцена—немає часу, дома не буває. Приходить, то тільки й ласки, що компрес холодний до гарячої голови прикладе дружина, щоб заснув. А вона ж хороша: і товариш у роботі, і мати, і сестра йому.

Подала питво, зварене з яблук. Випив, повів очима по кімнаті: сонце крізь вікна хрищатою тінню лягло на стіни, зайцями бігало по обличчях задуманого Елана і кремезного Сталіна. На вікні до болю пахущий бузок. Ухопив в обійми жмут бузку, притиснув до лиця, як першу дівчину в ранній юності. Холодне листя і струмок пахощів, гострих від цвіту. Як здорово. Стомлена голова закружляла, обважніла.

— Засни, рідний, спочинь.

Сіроклин заснув. Лице загострилось і біле, як крейда; на лівій скроні, від постелі, видавлена ромбинками, рожева цяточка мережею.

Сіла за стіл. Важке життя. Вона так рідко бачить його біля себе, так рідко вони бувають удвох, так мало особистого інтимного життя. Пробігла згадкою доріжкою спільною. Училися. Він енергійний, кучерявий секретар комсомольського осередку. Вона техсекретар бюро. Здружилися. Товариші помітили інтимне в них. Перед тим, як розлітатись соколами по солах, збори були комсомольські. Хтось, жартуючи, запропонував до президії:

— Сіроклина й Броню...

Захлопостали аплодистменти, затвердили пропозицію.

— Молодять за стіл, глянь червоніють.—Збори буяли. Всіх зотріла ця теплота, що властива дружньому осередкові, де особисті справи одного відомі всім, де вони не звульгаризовані.

— Сідайте, молоді, за стіл—вигукували студенти, що знали селянські звичаї. Сіроклин взяв за руку свою молоду, щоби її зашарілися. Трохи ніяково, посідали за стіл. Аплодистменти хлюпають їм аж сюди за стіл бризками щастя. Глянули один одному у вічі.

— Увага, товариші, оголошую порядок денний.

Удвох вели збори—відчували: не треба кращого весілля для них, як оце.

Сіроклин мимоволі згадав дитинство, коли він юним розбишакою зазирає по-під віконню на чужі весілля. Як він тоді заздрив на молодого, що сидів на покуті, на високо намощених кожухах. Кругом пахне любистком, і васильком, на грудях стрічки—випиває пишно піднесено йому на тарілці чарку, а поряд сидить у вінку й стрічках, пишається його молода. І коли траплялося, що молодий проходив подвір'ям і вітер розрізав його стрічку і польку-зачіску, він біг непомітно за ним і все намагався зазирнути йому в лице. Як він на його тоді заздрив. Мріяв: виросту й буду женитися так само.

А вийшло не так. Ось поряд сидить дівчинка, майже піонерка, і без вінка й стрічок; простенько зачесані каштанові кучері, пише протокола. І ніякої романтики,—де й поділись ті дитячі мрії. Броня не селянка, для неї це все екзотика, і коли він їй переказав після зборів ці свої спогади, вона реготала так, як тоді, коли дивилася на екрані кінофільм, де змальоване сільське весілля.

Броня перебігла далі згадкою їхню путь уже тут, на селі. Вона з міста, й не знає сільських таємниць, а він знає всі грані села. Ненавидить його таке, як воно є тепер, завжди злиться: знищити селянський ідіотизм, знищити мужика, хитрого, жадного. Знищити дитячу безпритульність на селі. Ух, як він ненавидить оту відому фразу Толстого: «Счастливая, счастливая, невозвратимая пора детства». Він завжди протиставляв їй спогади про дитинство Архипа Тесленка: «скнієш, скнієш зимою на печі, нудися, надворі людські діти на санках спускаються, а ти сидиш, бо ні вдягтись, ні вбутись нема в віщо. Взуєш дідові рукавиці та як дременеш по снігу вздовж вулиці по коліна в снігу, пробіжиш туди й назад і на піч, припадеш холодний до черені, зашпари одтираєш, а тоді кашляєш всю зиму, хирієш, а скоромини ніякої. Ех, прокляте дитинство».

Ненавидить Сіроклин пана Толстого і любить, як гірку правду, ближчого йому Тесленка. І рвався всіма силами творити нове село. Ось у Пожарах не було семирічки—згуртував, об'єднав учителів, батьків, на самоутриманні рік був старший концентр, а на другий пробив такі стіни бюрократизму й домігся що взяли на бюджет, і тепер семирічка є місток до агрошколи, що стоїть у цьому ж селі і була недоступна для неможливого.

Лікарні вже 12 років не було, а село підгородне, на вантажних роботах дядьки пупи прорвали, жінки на хвороби жіночі боляють, а діти гниють у золотусі. Два роки самооподаткування збирали. Три місяці, як один день, їздив до округи щодня, в борги заліз невилазні; не вірили, глузували. Обривалася справа безнадійно і знову світилася. Жахливий бюрократизм: з Оксфін-

відділу до адмінвідділу усього лише через дві вулиці папірець-чотири дні плазує,—жах.

І ось на Ленінову річницю зібрався народ у агрошколі аж стеля впріла—капали краплі. Натовп великий, мало не лопнула зала: у президії сиділи довго сподівані лікарні. Він, Сіроклін, виступав з привітанням від партосередку. До чого наш селянин — Хома невірний: уже ось тут, коли оголошував він на завтра порядок прийому в амбулаторії, уїдлива репліка:

— Обіцянки—цяцянки. Ось уже 12 років обіцяєте.

Ну, чим його переконати?

— Не вірите, так виходьте сюди на середину, ми вам тут клізму поставимо.

Регіт селян і обурення інтелігенції:

— Фу, які вульгарні слова несе Сіроклін.

Але йому важно—викликав сміх і ним побив, переконав хомів невірних. І понесли на другий день до лікарні дітей калічених, гили свої застарілі, жіночі кровотечі.

— Жахливе село, скільки хвороб, хронічних, нелікованих, жах, скільки роботи,—говорила лікарка. Частина селян перейнялася симпатією до Сірокліна:

— От учитель, так учитель, такого ще в нас не було й не буде. Вип'ємо, Михайле Івановичу, півлітра з вами.

— Хвалити мене нема за що. На ваші гроші відкрито лікарню, а ту половину, що добилися від Окрвиконкому, теж нема чого мені приписувати. А півлітра сам не п'ю і вам не раджу, он краще синові зошита купіть, а то ми з ним вас у стінгазеті просмикнемо.

Нові методи хлібозаготівлі. Родилася глитайська ненависть: «він куркулів син, він поміщиків син, він син архирейів», докотилося й до комнезаму недовір'я. Анонімки щотижня у доплатному листі. Спочатку погрози, брудна лайка.

Броня на анонімки не зважала.

— Ну, не зіб'єте з путі ні його, ні мене. Хай так... а оці піонери наші. Молодці вони в мене, воюємо разом з сільським ідіотизмом. Сварки були поміж ними. Проклята грошова проблема. Така скрута, а він абсолютно неекономічний: попадись тільки йому зарплата. Книжки, подорожі до округи, стрічки для виступу хористам. Це все прекрасно, але ж шлункова проблема вимагає 60% зарплатні, і тому бувають сварки. Якою неприємною плямою лягає кожна сварка на їхню ясну путь. А одного разу,—соромно згадувати, ми ж виростили обое в комсомолі,—він ударив мене. Згадала Броня цей випадок, почервоніла, глянула на його забинтовану голову, що змучена спала, важке дихання грудей і... хіба можна це протиставляти тому позитивному, що є в нього? Без нього на селі їй горожанці

працювати було б неможливо, заклауали б. Правда, він ніколи не ходив з нею гуляти у бір чи на шкільний розсадник, ніколи не демонстрували вони вдвох перед людськими очима свою глибоку любов. Ніколи не виставляли її на показ, і обивателі сичать:

— Не любить він її, покине. Дурні, а може...

— Михайло Іванович спить?—зашепотіли в розчинене вікно.

— Тільки-но заснув.

Люблять його очі оцих юнок і юнаків. Трохи аж ревності збуджують.

— Ми ось принесли йому похвалитись останнім номером «Аврори». Передайте,—подав смуглястою рукою «Микола Джеря». Це—творчість учнів, тут і вірші Прозорого, Ланова, імпресіоністичні малюнки русявого, як льон, Сергія, секретаря осередку, ребуси місцевого Архімеда, Івана Минка. Майбутні таланти проростають. Ну хіба це не радість для педагога? А ось сторінка легкої кінноти: ростуть майбутні наркоми робітничо-селянської інспекції.

Зіп'ялася навшпиньки кучерява Ді-Катце.

— А це хай не лає мене Михайло Іванович за сантиментальність, передайте йому,—подала великий жмут акації розквітлої, перемішаної з колосками жита,—хай скоріше видужують...

— Та на бюро хай приходять скоріше, а то вже справ назбиралось. А ви сьогодні приходьте на виробничу нараду артілі.—Це русявий Сергій.

Знайомий шелест губів розбидив Сіроклина. Не розплющувався, бо вії важкі, мов по два наперстки зерна висипано на них. Слухав розмову, відчував тепле ставлення до себе і поздоровішав від цього. Лапнув рукою за голову—остогидлий бинт: чи скинути його вже можна? Тягло вже дуже на збори, у дим цигарковий. Сільрада без цього диму якось була б не повна. Тягло на лекцію. Тягло до всего хору буйного.

— Броню, скажи товаришам, хай під вікном заспівають, скучив.

— О, ви не спите? «Капеля» сюди раз, два... сім—стоїм.—Це так він завжди скликав хористів: сім раз стукне в долоні і скаже:

— Сім—стоїмо. І хор, уже вишикуваний голосами, чекає на змах регентової руки.

Збіглися співаки й співачки, поспиналися на вікно, щоб почути схриплий голос свого поранено регента...

VIII

На шпориші подвір'я лікарні розташувалася виробнича нарада. У повітрі лунає маршова мелодія. Слухали радіо-музику до початку. Антена випнулася від лікарні на дзвіницю. Здавалось,

вона напухла музикою,—переріж її, то музика поллеться, як кров із артерії. Виробнича нарада почалася прилюдно. Перше нечуване явище в селі. Бо ж віки всі мільйони господарів виробничу нараду робили на сімейній ВРНГ за вечерею, де виробляли календаря лише на завтрашній день, не заглядаючи далі. «Поживемо, побачим, як що господь уродить, то може що й буде. Нехай, як розбагатіємо, може що й справимо». Отаку перспективну резолюцію приймали на рік. Та й на завтра вона була не конкретна, не певна. «Якщо не буде дощу, то ти, Микито, пойдеш гречку сіяти, а я до млина. А якщо, то»...

А тут ось зібрався на подвір'я конгрес вирішити твердо і остаточно не на день, а на рік.

— Де будемо, товариші, будувати коровню?

— Як бути з водопостачанням?

Пожари пережили великий промисловий переворот, як XIII сторіччя пережила його далека Ірландія. Село приміське до революції жило з того, що пиляло ліс на дрова, перепалювало на вугілля й продавало його в місто на самовари. З цього села жило, місто було великий ненажера і потребувало багато вугілля. А в час НЕП'у з'явилась невелика машина, широко масово розповсюджена, страшна машина, страшніша ніж перший паровоз «Джемса Вата». Тільки винахідник цієї машини невідомий, і назва її така противна—«Примус». І повернув цей «Примус» усю економіку в Пожарах, довелося кидати працювати над вугіллям, нікому воно тепер непотрібне. Бо ніколи тепер роздувати самовари, куди швидше гріти чай на примусі: доки вмився, він уже й закипів. Кидали Пожари, їхали в далекий південний Крим палити вугілля. Повернулись звідти. Що робити? Хліборобити тут не виходить діло. Пішли на ХПЗ, пішли на залізницю. А решта взялися розводити молочну худобу. Організували молочарне товариство, доїли молоко гричі на день і возили до міста.

А далі як не крутились, як не вертілись, а таки довелося організувати артіль. І тепер треба вирішити найпекучі питання виробничого життя.

Іджилов—булгарин, був рибалкою, не раз провадив човен у бурхливих хвилях. Та оцеї шторм, що розгулявся на нараді, ще бурхливіший.

— Корівню будувати тільки коло річки.

— Не розумієте ви ні чорта, найкраще за розсадником на полі, на другій терасі.

— А води де ти там візьмеш? Своєю слиною худобу поїтимеш?

Змагалися різні варіанти. Штода і Танцюра свій варіант: коло річки. Сайко з Галькою боролися за терасу. Таран висував свою пропозицію винести а ждо залізниці. Агрошкільці-ентузі-

ясти гуртом обступили Бабка—чорненького маленького тесляра, вічного раба експертників, переконували його вступити до артілі, хоч і не має він корови.

— У вас же ремесло в руках, велике ж будівництво вимагає ваших рук, і недокрівні діти, ваші вперше покуштують молока.

Прийшов і славозвісний у Пожарах дід Катрон, білий уже старий штукар; свої думки він не мав на зборах ніколи, видів уже. Вийшов наперед аж до столу президії, схилився на свою «чарівну» палку і стукнув по ній відомим на все село нігтем.

— Еге, так воно й буде, таке, таке... слідував за дискусією, і коли перемогала Штодова пропозиція, він уставляв свою репліку:

— Штанько—солодько, ач ти який по річки, а ну киш на луг мушки ловити.—Взагалі його репліки виникали сміх, та сьогодні на їх ніхто не зважав. Змагались далі. Змагались і би́ли один одного основним аргументом—вода.

Кінцеве слово взяв Іджилов. Почав аж від Адама, перейшов у невіщі часи, наблизився до артілі, до будування корівні. Всі напружено стежили, до якого проєкту він схиляється, а він хитрий не виявляє своєї симпатії, а стороною їх розглядає:

— Луки наші близько до води, на весні заливаються, влітку річечка ледве-ледве не пересиха. Луки треба економити. Їх ми меліоруємо, насіємо клеверу, кормового буряку,—для молочної худоби це найкращий корм. А вода в річці нездорова зовсім.

А на полі за плодовим розсадником на другій терасі чудове місце. Кругом іпросторо, закладемо масиви люцерни, зацвіте (він тут аж трохи поезії підпустив про люцерну) білосніжно, та й косити її веселіше, не те, що дурні пирії.

Тут можна збудувати корівню, але я ще нікому не нав'язую свої думки. Заведемо корови-німкені, годуватимемо їх сіяними травами, на луки пускати не будемо, для чого їх грузити?.. Та й блукати коровам по толоці зовсім не обов'язково; це наша консервативна думка, що як тільки сонечко блисне, пускай скотину на толоку. За кордоном молочну худобу й літом годують у корівні. А поїти коров будемо... і тут він трохи зам'явся...

Води треба дістати під ґрунтом, коли її тут зверху нема. Коли під ґрунтом нема, то до породи доберемося, а води дістанемо.

Напружена атмосфера гарячішала так, що черкнути сірника—спалахне. І Сайко не стерпів і черкнув сірничка:

А ми партизанського колодязя проб'ємо

Регіт вибухнув фонтаном. Сміялися всі, хто тільки бачив, коли або чув про артезіанський колодязь. Сайко почував, що не в ті вбувся, але через свою наївність не розумів, в чому

справа, чому сміються з цієї цілком серйозної ділової пропозиції. Поширеними чоловічками очей обводив веселих людей.

— Так який, який колодязь?

— «Партизанський»?—перекривив Сайка технічно грамотний Галка. Коли ж виявилось, що сміх переходить дружні межі, а думка таки Сайкова сильна, тоді він виручив товариша:

— Товариші, він сказав *Артезіанський*, а ви не розчули. Адже-ж таки, друже.

— Ну, ясно, що *артезіанський*,—насилу-насилу, червоніючи, вимовив, це слово, а вимовляв так обережно, боявся знов не засипатися, так обережно, наче переходив тоненьким льодом через глибоку річку.

Та сміх свого досяг. Атмосфера розрядилася, Сайдакова ідея сподобалася всім, ідея сильна, смілива, раціональна.

Іджилов своїм авторитетом підтримав її й ухвалили: корівню будувати за розсадником на другій терасі і там же бити *артезіанський колодязь*, свіжою, здоровою, фільтрованою самим ґрунтом водою напоїть корівню, зросить розсадники, можна навіть зробити передачу на городи—на капусти.

Танцюра й Штода і досі реготалися:

— Хай тобі всячина з твоїм партизанським.—Здали позиції свої...

Нарада кінчилася. Вечоріло. Напинали екран демонструвати «Трипільську трагедію». Збиралося село на кіно—виставу. Дід Катрон зайняв уже місце попереду на ослоні.

— Оце ще подивлюся на ваше кіно, та й уже можна й умирати: вже все бачив і на всьому їздив.

Дід Катрон дійсно вславився своїм польотом з Харкова до Пожарів еропляном.

За царських часів він служив у місті нічним сторожем, випадково познайомився з відомим революціонером. Виручав його не раз із біди, переховував. Тепер той революціонер працює в робітничо-селянському уряді. Катрон прочув, поїхав до нього в столицю.

— Куди вам,—питають—в якій справі?

— Мені до Гриші,—пустить.

— Так може ми вам дамо відповідь? Розкажіть, яка в вас справа.

— Ні, мені до Гриші.

Провели його в кабінет. Дідок трохи спочатку злякався коли пізнав за столом свого давнього приятеля. Розговорилися.

— Знаєш, брате, що я тебе проситиму: в нашому селі сошу б треба вимостити, глеюка така, що скотина ріжеться в хамутах.

Коли вже закінчили ділову розмову, Катрон мнявся і видно було, ще щось хотів просити.

— Звиняй мене, що, як мала дитина, прошу, ну, ей-бо, брате, хочеться на еропляні політати.

Одтаскали його на аеродром автомашиною. Взяли з діда обіцянку, що він обов'язково вступить до ТСО-авіахему, посадили в кабінку літака і влаштували йому авіаторські хрестини.

Піднявся літак над містом, закружляв над полями. Дідок храбриться:

— Вези, брате, на... Пожари...

Закружляв літак над Пожаром. Спуститися не можна, нема такого місця. Ну, як його довести селянам, що то саме дід Катрьон літа над селом. А їх повибігало на площу, гавіють угору. У Катрона була прикмета: він улітку ходив у черевикові та в валянкові (одна нога калічена), зняв із ноги валянок.

— Яюсь доберусь до дому й босий,—ех, де наше не пропадало,—із дитячим запалом пошпуриив валянок, як бомбу вниз на Пожари. Валянок повільно, плавко спускався і впав коло вітряка. Село побігло туди.

— Дивись, валянок з двома рожевими ретязками. — Пізнали й повірили.

Парубки любили дражнити діда Катрона і пробували глузувати.

— Так розкажіть, діду, як ви літали...

— Штанько, солодко,—сердився дід,—а ти так дурнем і здохнеш, і світа не побачиш.—Стукав своїм нігтем по щіпочку,—дай, сину, папіроску,—звернувся він до Тарана, що заклопотаний бігав, викурю оце та тоді вже й умиратиму.

Кіно-апарат випустив промінь конусом, освітив коло на екрані.

— Цитьте, ось щось вчителька розкаже.

Броня стала перед екраном, такою невеличкою птичкою, виглядає зовсім піонеркою. До фільма робить передмову. Дійшла до знущання глнтаїв з комсомольців, схвилювалась, обірвала і не кінчивши, втекла...

— Можна починати,—тільки й успіла кинути слово механікові.

— Ще б пак, спокійний їй бути, коли в самої в хаті лежить такий же,—співчувала їй Сайкова жінка, змагаючися з тітками.—стали б ви на її місці, та тоді б і знали, як пащекувати.

— Собаці й собача шана,—вишкірилася відома на все село шелихвістка Уляна Мущка.

Літали метелеки срібні у промені, що конусом простягся від апарату до екрану.

ІХ

Гора виноградна простяглася до Пожарів, а тут почала обриватися чотирма широкими прискалками - терасами. Нижче від

них розсадники, колись поміщицькі, а тепер агрошкольські. Іще нижче—луки зацвіли, просять меліорації, в осітнягу попід бором гадючиться річка Мож. Ясно, вона, ця гадючка, колись була широкою річкою,—бач, яка долина широка.

На другій терасі обміряють місце для корівні і вже зап'яли пірамідою рештовання там, де будуть бити артезіанського.

На десятю годину ранку призначено демонстрацію-мітинг святкувати закладини нового молочарського містечка.

Таран іще з заспаними очима розмотує рулетку, виміряє з Бабком шальовки і намічає олівцем, де їх перепилати, щоб наспіх збити насьогодні трибуну.

Сонце вже вислизнуло із-за Озерянського гаю, роса ще не спала.

— Натискай, товаришу Бабко, натискай.

— Плечі ритмічно рухають поперечну пилку, тирса припудрює зелену траву, аж свистить пила, шальовки так і перегоряють.

Енергійний юнак—оцей Таран, підборіддя роздвоєне глибоким рівчаком, кучерява полька липне до спітнілого чола.

— Давай, давай, старий,—піддає він духу худорлявому товаришеві. Після того, як забрали машини у глитаїв, і не розбазарили їх, як сподівалися, організували для дівчат школу кравецького ремесла. Бабко переломився після того. Таран будучи завідувачем цієї школи, втягнув його двох дівчат, і Бабко, оцей худенький, чорненький тесляр, що вік свій фуганив дошки у Капонівців, таки вступив до артілі. І оце вони з Тараном—члени будівельної комісії. Один тесляр, а другий молочар. Тарана комсомол командировав на курси молочарства, тепер він у цьому молошному селі незамінний спец.

Попиляли дошки. Почали конструювати трибуну. Ладналося діло, Бабко навіть пісні затягнув:

... Ой, верніться, літа мої,
хоч до мене в гості.

Таран розправив спину, і хоч він не був із романтичних, його зворушила ця пісня, що її співає чоловічок, який за злиднями, за скрутою, ніколи не був веселий; він завжди хворів, кашляв, шия в нього завжди зав'язана білою хусткою з синіми краплями (може вона була зав'язана тому, що під піджачиною не було натільної сорочки і вона прикривала душу), цей чорненький чоловічок, що його все господарство складалося з хуганка, пилочки та з складаного жовтенького аршинчика. Очі в нього завжди світилися жаринами голодного, затюканого вовка. І зараз він у нього з-за халяви виглядає жовтенький аршинчик, не покидає його, хоч уже є для роботи багато краща рулетка. Ось він стає, розправився, позіхнув і потягнувся, підсунув

якось на бік по-парубоцькому свого стародавнього картуза і, навіть, розмотав хустку свою на шиї худорлявій.

— Не такої, старий, починай, ти б у свого сина повчився співати нових пісень, про нове життя... От син твій співака росте, гарний тенорок...

Пішли снідати. Сріблясті Берлінські тополі вишикувались у дві шеренги—утворили алею. Отцвітали тополі вже, пухом обсіпались. Цією алеєю вони й пішли. Таран любить перспективу. Він сміливо заглядає років на 13 уперед, плян свій викладає. Село наше молочне, та не туди дзюрчить молоко, не раціонально воно господарює. Скотарство в нас поставлено кепське, удої молока мізерні, найкращі вони у того шахрая—Сльоти. Годувати корів не вміємо. На весні агрошкола збрала 10 корів у селян, поставила режим годівлі, взяла ті ж самі годівлі, збільшила удій молока й підрахувала, що наше село за один рік від того, що не вміє годувати корови, втрачає 17 тисяч карбованців.

— Чуєш, товаришу Бабко, сімнадцять тисяч. Наша авбуляторія нам за рік коштує п'ять тисяч, це значить: три амбулаторії пропадає в нас щороку. А ми бідкаємось, а ми відьмаків боїмось, вроків боїмось... А он Сльота, той хитрий, той поліз аж до молочаря на станцію, покрутився коло нього і тепер його, бач, корова дає найбільше молока.

На сільсько-господарській виставці минулої осені цей підлиза Сльота виставив свої корови, сепаратора, маслобойку, глечик сметани, зіплену з кремового масла зірку п'ятикутню, а з вишень виклав на ній серп і молот. На площі під парканом він зайняв цілий куток, і навіть гасло написав, таке ж підлабузницьке, як і сам:

«Хай живе компартія й радянське молочарство».

На спортивному майдані фізичні вправи. Проводила фізкультурниця Броня. Піонери в майках смугнастих, у синіх штанцях готувалися до виступу. Своїми костюмами вони пишалися і мали рацію: трудова школа на своїх 4-х гектарах насіяла сої, віки, картоплі насадила й законтрактувала все. На аванси посправляли спортивний одяг. На зиму влаштовують гарячі сніданки, чоботи безчобітним і на літака піонерського послали 30 карбованців.

Ритмічно, чітко вимахували руками, вигинаючи станом дитячим вперед, назад, а загорілі колінця виробляли танок спортивний.

Люди обступили це гарне видовисько. Кожна мати любила-лася з свого спортсмена.

Броня чітко, строго подавала команду—диригувала танком. Сама так само вдяглася святково: спортсменка біла, блискитними

вертикальними смугами перетята, обіймала туго-ніжний стан. На кучерях зеленастих шарф. Лице зашарілося, горіло радістю педагога, горіли сіренькі очі—успіхами своїх вихованців, та й Сіроклин уже встав з постелі,—чому ж не радіти? Фінал показав чудовий—конструктивною пірамідою. На четвертий поверх зіп'явся стрункими колінцями найменший піонер, підняв прапорця в руці. Оплески глядачів щедро обсипали їх.

Вишикувалися колоною і приєдналися до лави демонстрації, ставши в авангарді. Найменший надів барабан і солідно вистукував ритми кроків.

Броня поряд на вельосипеді вела марш. Колеса повільно оберталося, не забігаючи вперед. На спицях вилискувалося сонце. Її стан зломився до руля. Хоч жінка на вельосипеді на селі явище рідке й різні репліки викликало: друзі захоплювалися, вороги сичали, ліпили грязюку, але вона пишалася не зважала, бо цей вельосипед вона одержала в премію ще там, у рідному місті, на стадіоні за перемогу в змаганнях фізкультурних.

Демонстрація маршувала селом на закладчину корівні і колодязя. Рано до схід сонця пройшов дробнистий дощ: пісок не пилився, на ньому відбився гусячий слід, вельосипеди й чотири стежки, втоптані колоною демонстрантів. Повітря повне озону пахущого. Вигравали на крилі ластівки.

Пройшли Рибанською вулицею. Тут живуть колишні аристократи-тузи села Пожарів. З-під високих дощаних воріт гарчали собаки, а з вікна скалили зуби господарі, хоч і красувалися на воротах пацифісти-півники.

Демонстрацію дігнало дві підводи, запряжені в добре викупані коні. То комуна «Не гуляй ниво» з Криничок, а коні це ж ті глитайські. Ото ж он басує ліворуч «Корнілов», загнuzданий, гризе вудила й пінить. Так що геніяльний Костів плян, ухвалений на нараді, блискуче провалився: машини пішли в кравецьку школу, а коні в комуна, бо ніяких торгів не було.

Коли вже демонстрація обступила посипаний жовтим піском майдан, на шляху затурчав трактор,—то колектив «Колос» вислав залізного делегата на свято. До нього причеплено дві гарби, налиті щерть квітчастою дитворою.

На кожну промову хор агрошкільців салютував маршем. Сіроклин на спеціальному помості вишикував свою «капелю», одягнену в білі блюзки. На грудях малинові банти. Під блюзками ритмічно ходили юні груди:

Вперед, народе, йди,
У бій кривавий
В червоних лавах.

Сіроклин моргнув на сопрано—вони вдарили:
Червоні лави переможуть світ...

Змахнув енергійно лівою рукою басам:

Лави червоні
Переможуть світ.

Вдарив рішуче обома руками, як п'яніст по клявишах, і хор зробив:

Нехай живе комуна
І свободи стяг.

Дирегент горів. Правим ніском чуть-чуть давав такти. Руки рисували н'юанси мелодії. Кожна жила в нього тримтіла. Зором і очима вливав енергію в пісню. Хористи очима вп'ялися в нього,—ніхто не змигне. Помилися він—і всі проваляться за ним.

Він був сьогодні в ударі. Голова ще була перев'язана сніжним бинтом. Та постать його виглядала войовничо. Він одягся в юнг-штурм.

Натовп великий. Море хусток і кашкетів; під ними горіли очі, пильно слухати. І тільки Харлампій Саранча скептично лускав насіння і випльовував, а курносий Савка Теличка демонстративно позіхав.

Усіх схвилювала промова діда Катрьона. Його село звикло приймати за дивака. І сьогодні, коли голова артілі Штода дав йому слово, по всьому мітингові прокатився регіт.

Дідок ніколи не бачив людей з трибуни, це його вивело з рівноваги, а тут ще люди зареготалися. Чому?.. Хіба з нього можна тільки сміятись? Обурений, він спалахнув гнівно. Він поневірявся скільки років у москалях, він у шахтах, він по пристанях, у місті сторожем, у пана Палцана чабаном. Увійшов в екстаз, розтібнув чохла на лівій руці, підняв її вгору—жилаву, сухоряву—і показав на старім чабанським тілі смоляного кольору цифру шість. Це бачте, пан пожартували, коли з управляючим значили овець.

— Скільки тобі років,—спитали його.

— Шіснадцять,—відповів синьоокий підпасич.

— Ах, жаль, нема шіснадцяти, а є тільки шість.

І випекли йому на руці тавро «6».

Дідок потрясав в повітрі старечою рукою, наливою вже синьою венозною кров'ю:

— Так от, синашу, Романе Миколовичу,—обернувся до Штоди, що стояв і обережно тримав свою руку на білій перетязі,—приймай мене, новий хазяїне, до вашого гурту. Не хочу більше до Капонівців ходити на одробітки, пора вже їм сказати: «а ну, киш на луг мушки ловити».

Крізь сміх у діда аж сльози заіскрилися на червоних віях.

Хор покрит кооперативною піснею останні слова:

..В ясній блакиті
Палає зірка золота..

Тенор «Миколи Джері» так рубав, акцентував слова, що його постійний друг, альт Ді-Катце, сміялась одними віями рясними.

Під акорди Інтернаціоналу вісім чоловіка взяли за підйому, нагнітили її вниз — щуп піднявся вгору і з розгону довбонув чорної землі; першу пробойну зробили, завтра почнуть бити колодязь.

— Єсть партизанський колодязь, — пожартував Галка над Савком, та він уже не сердився, бо тепер колодязь уже всі називали партизанським.

Додому повертали просто юрбою, і Теся Бобко розповідав Броні, як на Капонівці минулого року робили закладчину. Зібрали людей, наварили в казанах багато страв. Привезли попа, одсвятили молебінь і перев'язану рушником соху закопали посередині майбутньої хати. Пили далі, їли до ригачки, а тоді згадали, що треба зірвати посуху, треба викликати дощ, для цього треба купувати відьму, а в кого хвостик? А хто ж його знає, крізь одержу не виглядає. Давай усіх топити підряд: хтось же та попадеться таки відьмак чи відьма. Почали з попа, розмахали його в чотирьох і пошпурили в ставок. Піп виліз мокрий, як курка викупана, і тепер уже був сам активний захватчик. Укинули дяка, а далі всіх підряд. Сухі оборонялися, доки не побували в воді, а тоді сами ловили. Не було вже кого топить, почали збирати по хатах старих. На край хутора жив дід пасічник, у клужі гречку з бабою молотив. Згадали й про них, приволокли й умочили. А його, Баюка, найшли аж у коморі в Ткача — робив скриню для дочки. Найшли й поволокли, як не просився — не помогло, викупали. Та й довелося після півтора місяця валятися в тифу.

Броня обурювалася. Це ж дикунство, а як сяде жінка на вельосипед, то це, на погляд сільського ідіотизму, погано, не личить.

На зло підстрибнула на машину і вихором понеслася вулицею. Тільки вітер маяв зеленим серпанком. Хвалили друзі і во-роги.

— Бой-дівка, козак!

Дерева зеленими кронами шуміли. Білі берези, обліті молоком, гралися листом. Керував роботою Галка. Вставили шостаршинну трубу. Поклали зверху наставку і, б'ючи по ній, загнали в землю. Тоді трьохдюймовим буравом свердлили землю в трубі. Коли витягли його з землею, кожен поспішав перший ухопитися за прут і старанно вичищали пера. Копачі тріли, змахували піт з лиця, заохочено працювали. Хтось попробував сказати:

— Мо, хлопці, закуримо?

Замахали, забили його, курили на ходу, не припиняючи боти. Галка аж дивувався з такої дбайливості і це все ті, що на їх завжди куркулі шипіли: «ледарі, комнезами».

Коли загнали першу трубу й вибрали землю, пішла зашкурна вода. Покуштували.

— Не годиться. Та хіба цієї й хватить, це шальна вода, бий, хлопці, далі...

Запускали другу й третю трубу, аж на шостий день найшли ті водяні жили, що шукали.

З джерел, що ховалися під шарами обірваної гори, вода ринула в труби, поналивала їх.

Навколо копачів щодня стояв гурт. Порошинка землі, що падала назад у трубу була відома по селі, по хуторах, а на Капонівці прямо говорили:

— Копали, копали та й завалився, дала їм держава кредит, а вони й колодязя не викопали і гроші пропили.

Одного ранку в неділю експертні верталися з церкви. Дивно, які вони враз стали після цієї весни побожні. То Бідненький сам чемчикував щонеділі, а тепер он виступає гусаком попереду. Історична чумарка має полами, з-під кресастого картуза виглядають коси (ніколи ж постригтися), у руках патріархальна патериця. Ноги переступали циркулем. За ним ніяково простують Білінський, Ткач і навіть молодий Безполудень (старий на «холодах» париться).

— Ге, здрастуйте, боже допоможи, з неділею вас, — яхидно скинув кепку Білінський і привітався, — так це ж як, уже в третій раз починаєте копати?

Машиніст Галка був людина відверта, і коли в нього на току ламався барабан, він, не зважаючи на людей, змазував машину матючям. А що тут сказати оцій яхиді, як не попудити матюком. «Іди, куди йдеш, тигра тропичеська»...

На тринадцятий день обмурували труби цементом, привезли гвинтів, вичистили мідь, що аж блищить золотом, нагвинтили його.

Нову цинкову цеберку почепили на крючок і з крана напором зашумувала, заіпнілася свіжа, погожа вода.

— Ну, хто ж перший поблагословить?

— Сайка давай, Сайка сюди.

— А ну куштуй воду з партизанського колодязя, снідав що сьогодні?

— Оселедці ж снідав, ну куштуй воду.

Русявенький чоловічок несміливо підійшов, протер вуса, підняв відро і нахильці рожевими губами сьорбнув, а очима подитячому сміявся до гурту. Сьорбнув ще, пожував на зубах, подумав, ковтнув і почав пити. Всі сліdkували: у воді відзеркалю-

валось його лице, хвилями поламане. Слідували за кожним ковтком, що йшов клубочком через горлянку, слідували, як жила на скроні набубнявлювалася ритмічно.

В усіх, хоч хто й не снідав солоно, котилася слінка: тягне покуштувати добутої води.

На ранок другого дня, коли прийшли робити корівню, побачили слід біля колодязя: пробувало крутити гвинки, видно пробувало й сокирою рубати, пробувало й цемент цюкати.

— Не знав, чим налякати нас, тільки сам себе остранив, — говорили на адресу напіввідомих шкідників.

Тоді радісно їй жити, коли є контакт між громадським і особистим життям. Таран сьогодні вщерть напоєний своїм будівничим ентузіазмом: колодязь докінчили, провели воду в корівню, басейн у ній вицементували. На весні можна воду подати на городи, щоб ранні капусти поливати. Агрошкола обіцяє влити своє господарство в артілі, тоді ось поряд і розсадники будуть наші, сюди теж наводнення проведемо. Справжній господар ріс з цього юнака. Всі дивувалися, звідки в нього такий господарський хист. У батька ж не було нічого, — правда, пас скотину чужу. А що скотарством захоплювався, а про молочарство так умів навіть пісні складати. Коли б хто записував їх, вийшла б велика поема. Не було того базарного дня, щоб він не привозив з собою нових книжок та все про молочарство, про трави сіяні. Оці три трави: клевер, люцерна й експарцет просякали його всі виступи.

Корівня вже готова, цими днями будуть переводити туди корів. А зараз він вийшов з засідання комісії для боротьби з луковим метеликом. Передали телефоном, що суне на нас хмара черви, їсть усе зелене надто поїдає сіяні трави. Усіх сил треба докласти, а оборонити люцерну. Це ж основна кормова база на цю зиму для артілі; правда, силосні ями готують, але це справа нова, ще тільки пробують, тому й надіяється більше треба на люцерну.

З такими думками йшов вулицею. Метеори зривалися в огнистих ниток і падали десь у тропічних краях. На Кошпаках співають дівчата давньої пісні про огірочки й милого:

... Посіяла огірочки
В лузі над водою
Сама буду поливати
Срібною сльозою...

Навіть сам захопився піснею. Він так мало співає, а пісня ця ж хороша. Сіроклин цю пісню своїм хором орнаментував і не раз захоплював слухачів на святах:

Ростить, ростить огірочки,
В чотири листочки,
Не бачила миленького
Аж три вечерочки.

Іноді находив на нього сум. Як це так сталося, що він не догуляв своєї юности. Він ще молодий юнак: ще б гуляти й гуляти, а вже таку важку громадську справу взяв на свої плечі. Нікому, нікому про це не казав. Лише один раз так було, коли розрубав руку, роблячи корівню і пішов до лікарні. Санька так тепло перев'язала, так розговорилася, що російшлись пізнього вечора. Тоді він їй поскаржився, вилив жаль про свою недогуляну юнь. Пожальвся на секретаря райкому комсомолу і на хлопців комсомольців. Вони іноді глузують з нього:

— Ти в нас молодий дід, заїла попа грамота...

Глузували, а хто ж винен, що його весь час спеціалізували в бюрі економробітником, а хіба він міг вміти лише формально складати акти на пастушків? Ось поряд агрошкола, де працюють дівчата на поденщині, доводилось і там боронити їхні економічні інтереси. А тут уже треба знати два боки в справі. Бо школа є радянська фортеця на селі. Почав пильно доглядатися до господарських справ. Вивчив навіть велику мудрість, що була до цього відома тільки агрономові—*виробничий плян великого господарства* і з цього почалось. А після того, як побував на курсах молочарства, після того, коли пішов на екскурсію в молочарський радгосп і там йому спеціаліст, товариш Дорошенко розповів ще виробничі таємниці, властиві молочарству, він запалав цим. Той чоловічок молочар із симпатичним шрамом на правій щоці, що півмісяцем був вирізаний, завжди стояв перед ним, як ідеал.

Зараз ішов до Саньки. Хіба не можна її любити?

— То безсовісна дівчина, шлюха, в комсомол пішла, — так плямували її вороги нового життя.

Хіба для сільської дівчини, прикутої патріархальним побутом до сім'ї, позбавленої власної волі, не є героїзм вступити до комсомолу? Не боїться навіть по дворах ходити в комісії хлібозаготівельній. Її вже всі собаки на селі знають.

Пожарівські дівчата мали собі за ідеал стати модистками, а вона в кравецьку школу не схотіла, а як тільки відкрили амбулаторію, пішла туди за техробітницею.

Ми йдемо до того ладу, де не ринок буде штовхати людину на якусь випадкову або матеріально вигіднішу професію, ми знищимо ринок, і комунізм виявить усі заховані традінти. Ми вже не на провесні комунізму, ні, вже далі. Правда, ще й не літо, як кажуть у Пожарах:

— Прийшло вже літепло.

Це той час, коли хліба наливаються напередодні жнив. Уже є в нас можливість вибирати професію за хистом і нахилом. Санька вимріяла собі спеціальність лікаря.

— Гм, і чим воно там? І воно там поніма—вертить порошки, аби гроші брати,—знов сичали вороги на Саньчину роботу в амбулаторії.

Санька була за техробітницю, та свою роботу кінчала рано. До восьми годин вже вона й води наносить, її підлогу помие, чиста білизна в неї скрізь, а як тільки починається робота, вона стає поруч аптекаря і довбає нову для неї науку.

Таран увійшов на подвір'я лікарні,—тут вони умовились сьогодні зустрітись,—і на дверях побачив приколотого папірця:

Пожди хвилинку. Я побігла до акушерки, справи є. Зараз прибіжу.

Помняв його в руці. Полюбувався на почерк—старанно вчиться вона. Ходила в школу три зими, а тут в лікарні вже по-латині вміє писати. Ліки сама складає за рецептами. Стоїть у білому халаті і солідно пишається у своїй лабораторії, а тріп-не зачіскою, щоб волосся не спадало на очі,—о, тоді вона Пожарська дівка. Буйною дівкою, правда, вона не мала змоги бути. Так і виросла трохи юлавою. Тільки голос—сильний аліт, і говорить трохи в ніс, це надає їй ніжності. А вже очі її здаються Таранові озерами синіми.

Чого тут чекати, коли можна піти назустріч. Так тягне до її грудей теплих, голосу воркотливого. Удвох підуть гуляти на дамбу, на міст, вона розкаже, як справа з її заявою до медінституту. Свою інтимну п'ятилітку пора встановити. Схематично вже вона накреслена: він до Зоотехнічного інституту, а вона до медичного.

Так легко взятися подитячому за руки, бовтати ними і мріяти, плянувати. А тоді вже на прощання стиснути її в обіймах, зломити голівку і в губи її, що наче дві вишні поряд, поцілувати...

Підійшов до дверей, де жила акушерка. У вікнах поночі. Спитати чи ні? Чом би й ні, вона ж не пані.

— Хто тут? Ах, вибачте,—і роблено соромливо схристила руки на грудях, щоб приховати проріз сорочки,—вона вже в постелі.

Машиналино увійшов у хату. Спитати про Саньку? Треба, хоч ясно було, що її тут нема.

— Ні не було. А на що вона вам так пізно? Невже ніхто її не може заступити?—І пішов, і пішов за трафаретом флірт-аж доки «товаришка Шварцблат», як її називали, не запропонувала піти погуляти на двинтар. Бо тут ось дитина спить, та й на лоні природи краще гуляти.

— І взагалі таку ніч спати—злочинство. Вона великий спеу у фліртові і не давала недоосвіченому селякові вирватися з лабет. Він мучився: а як же Санька? Та ще й помітив, коли виходили з кімнати, його портньорша захопила ковдру. Утекти?.. Незручно. Вихопила його під руку, припала темпераментним плечем, демонічно тягла вперед.

У полоненого кров воювала з розумом.

— Для чого ви себе сушите? Усе за справами, за справами. Ви ж ще такий молоденький...

Розіслала ковдру на траві.

Таран ненавидів гуляти на кладовищі, йому вчувалося сморід з мертвяків. І трава йому здавалася тут смердючою. Уже не зрівняно краще на розсаднику чи на дамбі.

— Ви нюхніть, яка тут трава пахуша. — Розіслала ковдру просто на схилі могили якогось прадіда. Грайливо злягла на бік, зломила себе в стані. Рвала траву і полеміку підсилювала травою.

А кров своє брала, невідьник уже забув про неволю і вже поринав у її очак, вони якісь чудні: вуглястими кільцями світаються, досі й не звертав уваги на них, шия припухла. Простягла свою руку оголену — забачив на тілі риже ластовиння, що горіло цю мить.

— Ви послушайте, як серце мое б'ється за вами,—притиснула до правої груднини.

— Та хіба ж тут серце?—І вже сам шукав його скрізь, ніяк не міг найти під пухлими виступами.

Кров перемагала. Стиснув і поцілував солодко, нахабно, як меди злив.

Вона грубо оголеною ногою відштовхнула його.

— Хіба я вам дозволяла цілувати, в мене чоловік є, може й ще чого захочете...

Сором ошпарив його... Зірвавсь і дременув навтьоки...

Ранком виступали на поле. Рятувати масив люцерни від лугового метелика. Таран копав канаву. Працював до втоми, фізичного працею хотів заглушити сором.

А черва лізла. Він чавучив її лопатою, зелена слизь текла.

Страшна річ—оця черва. Хмарою лізе і все, що на путі зелене, поїдом їсть. Перелізла через залізницю, потяги змушені зупинятися, колеса по рейках слизьких не підуть—буксують.

Вийшло непорозуміння. Від артільної люцерни черва повернула на трави й баштани капонівців. І під першою загрозою стали лани експертників.

Агрошкільці, що дружною лавою відстояли масив артільний стали, захвилювались: обороняти траву для свого ворога, чи ні?

— Яке нам діло, хай їдять,—чути було непевні пропозиції. Сіроклін як раз наспів на цей лемент:

— Чому стали? Обороняйте трави. Експертних?—Ні чорта. Люцерна буде наша, давай сюди лопату, копай.—Плюнув, як професіонал - копач, у долоні, і швидко розрізав соковитий чорнозем.

Прибігли самі господарі:

— Хто вас просив? Хто вас кликав наше рятувати? Забирайтесь геть... Яке ваше собаче діло?... Хай краще пропаде, богові вгодніше буде, ніж пограбите ви...

Не відповідали, настирливо копали землю, чавучили, топтали черву.

Чвиркнула зелена отрутна рідина Таранові в око, як не крутись, а довелося переломити сором і піти таки в змбукляторію...

Біля сільради побачив чорне авто; затуляючи одною рукою засльозене око, глянув за ґратики,—звідти виглядав Кость і Павло Безполудень, а всередині чути було, як бунтував, наче кіт у ятері. Харлампій Саранча:

— Єто вийшло неподоразуменіє...

Авто завихрився пилюгою, помчав бруком у місто. Як дівчора не наганяла, утік таки.

Санька вибігла, радіючи, на зустріч, показала повідомлення, що вона зарахована студенткою на робфак медінституту.

Пройшла мимо акушерка, блиснула очима, зашелестіла білим одягом, пахнула ліками. Він знімав, трохи почервонів і поклав, що треба привітатися:

— Добрий день, товаришко Шварцблат.

А Санька раділа, стрибала дівчинкою коло нього.

Райком КСМ не пустив учитися Тарана на цей рік. Треба довести до пуття те, що розпочав.

— Бачиш, що агрономів наших ще мало.

Фахівець із агрошколи про артіль цілу філософію розводив:

— Пишуть й періодичній пресі, що вчені агрономи виїхали досліджувати колгоспи, збирають матеріял, простудіюють, продикутують, опублікують висновки, прочитає уряд, та аж тоді побачимо, чи наспів час до комунізму, чи може ще підождемо. А так починати... знаєте, давно сказано: «земля наша велика і обильна, а порядка в ней нет».

Або ветеринара закликали прочитати лекцію. Сів у школі за столом, на ньому пальто, зверху кожух, а ще зверху плащ брезентовий (боїться роздягтися, бо, знаєте, всякі епідемії бувають), і читав лекцію:

— Допустім, на худобу сибірська язва, допустім, корова пала,

ви, допустім, не закопали її в землю, а собаки, допустім, їдять її, ви, допустім обідаєте з сімейством, і тут же, допустім, ваша собака вам руки лиже, дескать, тоже хоче обідать. Ну, допустім, лизнула...

— Довольно, понятно, нам про собак не треба, нам би про корову...

А він спокійний, ні краплі хвилювання, тільки й того, що то сидів за столом і навдягана рука лежала на столі, а тепер пішов повільно поміж ослонами, докінчуючи лекцію, поки дійшов до стіни, оглянувся,—авдиторія розтала.

Таран тоді йому подав на прощання чемно руку, подякував для ввічливості і з обуренням помітив, що нігті в нього нама-нікюрені.

— Як де ти, голубчику, коням у зуби заглядатимеш цими дамськими пальчиками?—ледве не сказав. Погрузив його в сани на район.

Ой, аж кричить, треба своїх товаришів у кадри кадрувати.

Іджилов і Сіроклин привели агрошкольців на суботник, або, як його жартівливо назвали, «четвержок», бо діло як раз було в четвер. Поприбирали тріски на подвір'ї, привезли жовтого піску, посипали доріжку. Коровня готова. Покрівля зроблена з свіжої черепиці, мережками конструктивними гаптована. Завтра артільці переводять корів сюди.

Центр села сюди перетягається. Тут ось уже дитячі ясла. Дітвора біля колодязя в піску бавиться. Броня й Сайкова жінка вовтузяться з ними.

Ввечорі матері приходять по дітей, любуються:

— Ач, яку хату для корів збудували.

Лише одна Уляна Мушка, відома крутихвістка, пащикувала:

— Думаєте, вони ваші корови будуть?—Заберуть, ось поназдивитися. Хай мені на долоні волос поросте, коли не правду кажу...

Сьогодні до Штоди прийшло два нові члени.

«Дочка» Сльоти і Оріся,—наймичка Білинського.

Сльота тепер не в моді. «СОЗ» його розбігся. Уже й статут мали, і назву бучну дістав десь «Оріон». Розлізлось його сузір'я. Усі кредити дали в молочарську артіль. Будиночок свій Сльота оголосив продажним. А Марія Іванівна уже не має своїх столовників. Бо в селі агрошкола, кооперація й артіль відкрили громадську їдальню.

Ясно, прийняли Орісю до артілі, прийняли й «дочку» Сльоти. Так і не діждалися дівчата приданого від своїх господарів. Прийшли шукати нового щастя. Їх прийняли в артіль за доярок.

Прийшов навідатися трохи несміливо бородатий Ралка. Походив, подивився, гостре хазяйське око оглянуло кожну соломинку. Заклав у зуби стебелину сіна і так обійшов з нею всю нову будівлю. Корівню збудовано похоту на низьку, але широкую літеру «П». У двох бокових коридорах розташовано все потрібне для молочарства. У східньому: нові цинкові дійниці, рушнички руки обтирати, цидилка, під стінкою в чотири шеренги вишикувались бідони.

— А ти ж, синку, залишив місце для сепаратора?—спитав Ралка у Тарана.

Таран водив його по господарстві, інформував його про всі перспективи і трохи почував себе так наче на інспекторському огляді. Натякнув про те, що Молочарсоюз обіцяв преміювати їхню артіль за регулярну приставку молока. То це Ралка й цікавився, де стоятиме майбутня премія. Але Таран його зрозумів; значить, похвалив хазяйновитий оцей середнячок його, значить, не найшов чогось занедбаного, і тому радів сам собі. У південнім коридорі мають стояти корови; ось для кожної годівниця, за данськими зразками, перегородка, підлога дощана, рівчачки для стьоку. На двох одне віконце, так само вентиляція. Пройшли далі. Ралка все кусав стебелину на зубах, пересунув її в лівий куток рота, вона виділялася з його мудрої бороди і підкреслювала його мудрість та мужицьку хитруватість.

— А тут що буде?—показав на окрему кімнату з пічним опаленням.

— А це ж для «піонерської молоді» — телятник.

Телятник чудовий світла ясного розлито по витинькуватих стінах багато.

У західнім коридорі кухня для корів. У широкую плиту вмуровано два казани, у долівці вимурувано-басейн і над ним кран (водогін від артезіанського колодязя), у басейні вода. Сонце заходило і крізь вікно виграло на дзеркальній поверхні води. Вода чиста як сльоза.

— Не дурно твій батько тебе змалу ще хвалив, каже, було: «а мій халамидрик або ворюга буде, сукин-син, або писарем буде».

Сіроклин тішився: значить, таки нема чого гудити в нас, значить діло на мазі.

— Ну, добре, а чим же ти, синку, годувати їх будеш?

Повів у новеньку дощану повітку: на два боки по-хазяйському зложена люцерна, пахощами лоскотала в носі.

— За нашим пляном має хватити до нового. Та ще в нас, дядьку Максиме, дванадцять силосняних ям є.

— А що це за штука,—хитро спитав Ралка, прикинувся, наче не чув про них, а сам нищечком уже дві зими парував у ямах справу для «Катерини» й «Шуберти».

Продемонстрував (Таран новенькі ями, ними він найдужче пишався: це ж про них на окружній конференції комсомолу він попробував несміливо сказати, боявся глузування. І справді, як сховався з трибуни, то один товаришок штовхнув його:

— Ти ж, що хочеш — принципіальну політичну організацію звести до збирачів бур'яну? І тут же приліпив йому ярлика модного — «діляга».

Конференція підходила його пропозицію, у дискусії це був «гвоздь бойовий». «Комсомолец України» фотографію вмістив і взагалі так обкадили його фіміямом, що в нього голова закружляла від пихи. А в нього скромника — ні. Він підбадьорений пішов знову до того симпатичного зоотехніка Дорошенка і півмісяцем на щоді, розпитався про силоси, набрав книжок гору і засів читати.

— Ти чернець — схимник, — глузували товариші — ти хоч би до дівчат раз пішов, хоч свою невинність оддав якій. — А він флегматично свистів і як мудрий Платон відповідав:

— Ой, хлопці, одними мітингами соціалізму не збудуємо... Чуєте газети тривожно сигналізують, до господарської роботи кличуть.

Таран пишався цими ямами і, уявивши, що перед ним стоїть екскурсант, почав лекцію читати:

— У селян вони бувають, але примітивно збудовані, не гігієнічно...

А коли глянув у вічі свого справжнього слухача, що так серйозно слухав лекцію, засоромився, обірвав...

— Та... ви це краще від мене знаєте...

Довго стояв мудрий середняк, колупав паличкою чорноземлю, далі почав на землі щось креслити: спочатку ієрогліфами, а далі вже виходили в нього «ромби і квадрати»... догризав стеблину сіна і по кусочку спльовував її. Таран не порушував його думок.

— Так — так, синку.

І мовчки, нічого не сказавши, пішов з подвір'я, руки заклавав за спину, трохи помахував у пальцях ципочок.

Глянув Таран у слід йому вздовж алеї. Берлінські тополі обсіпалися золотавим осіннім листом.

Вийшло так, що корови зводили в неділю. Дзвін на церкві гудів уже сто двадцять четвертий рік, може вже останній... Службу правив зайкуватий піп Бородаєвський, кругом церкви жирували поповичі дегенеративні на вельосипедах, лякали людські корови, розпужували телята. Ось один зайхав у попелище і дав стовбула...

— Це ж той, що на спаса дивиться, а покрову бачить. П'яниця батько, той не диво, що діти каліки, — пояснили люди його аварію.

Штода перший, як голова артілі, налив свою «Неттру», навіть стрічкою малиноюю шию перев'язав.

— Вона ж у мене сьогодні молодіє, заміж виходить, — жартував він, коли хтось питає про стрічку. Свою розбиту поранену руку перев'язав сьогодні чистою хусткою, у лівій тримав налігач. Поки довів до корівні, за ним йшла вже ціла демонстрація, по дорозі інші члени теж виводили своїх корів:

— Воно якось охотніше, коли гуртом, а самому якось ніяково...

За ними йшли дівчата та ті жінки, що «без них нігде вода не осятяться». На воротах нового подвір'я агрошкільці розквітчали ярку, а над колодязем піраміду виквітчали. Як тільки наблизилася перша корова до брами, Сірокдин вистроїв «капелю», занервувався, заспівив:

— Ну скоріш, скоріш якої заспіваємо? Як на те всі пісні підходящі випали з голови.

А вже весна,

А вже красна

Урочисто входили корови на нове подвір'я. Окремо стояв Тесляр Бабко, із ним дівчата — наймички, що недавно вступили в артіль.

— А що ж ми, дітки, зведем у цю загороду гуртову, — спитав більше сам себе, ніж їх, заклавав пальці в свою чорненку клинчиком борідку з сивиною.

— Наші, дядечку, корови десь пасуться у благодитилів, спасибі їм.

Це питання не випадково виникло в Бабка. Шилихвістка Мушка зібрала гурт жінок і вже там нову сенсацію оголошувала:

— Он є розпорядження партейное, що виганятимуть з артілі таких, як ото стоять, безкоровних, на який же це резон ви його сімезчку поїтимете молоком?

Її підтримала відома Марія Іванівна, що хвалилась: умру, а не піду дивиться, ще скажуть проситися пішла... в комуни тільки дурнів тягнуть... То я коли схотіла, тоді й варенички вкинула, а в комуні вже ізвініть, зволька порцію кушать... Її покірنا, мовчазна «дочка» після цих слів уперше збунтувалась:

— Не для тих, що вареники з маслом їдять, і комуни строять — аж з плачем відрізала, — а для тих, що й цвілого хліба не бачить.

Іджилов своїм досвідченим нюхом відчув, що ця невеличка розколина може загрожувати розколом в артілі, вийшов на трибуну і свою промову безпосередньо з цього й почав:

— Хто посміє підкопуватись під нас? Одні привели корів, а іншим держава кредит дає. Не журись, товариш Бабко, ось і твоя корова, — розтібнув кишеню і витяг гроші у пачках, показав їх. Не журіться й ви, дівчатка, хай даватиметься вашим приданим ваші «батеньки» й «неньки», ось тут і ваша доля і ваші паї... Промову

йому перервали, натовп розтупився, дехто навіть притулювся до паркану.

— Бережіться, люди добрі, «Шуберта».

Мурий кучерявий бугай бутів і рвався з ланцюга, забігав поперед свого господаря. Все село боялося цього бугая: бився він. Та й слава про нього йшла навколо. А на сільсько-господарській виставці, коли він зірвався з прив'язу, розігнав людей, із майдану. Охрестив його цим чудним найменням, ще як він був сосуном, дачник-музикант, що квартирував тоді у Ралки. Максим Йосипович пишався своїм доморослим бугайцем «Шубертом».

— Диви, диви, Ралка здурів, ума тронувся, а он і жінка йде його, рюмсає.

— На, Романе Миколовичу, і мій пай, приймай, братухо, й мене до гурту.

Словно, як сказать би середняк, і вроді, як ми з тобою на імперіялістичній у окопах жили, правда, мене, хвалить бога, не покалічили там, як тебе. Товаришували ми колись з тобою. Знаєш, як на ніч коні водили, як кавуни крали? Друзяками ж були, а тепер же, сказать, політика комуністської партії, щоб бідняк з середняком союз в'язав, так дай, брате, лашку твою, нехай куркулі сидять, що дурний Ралка в ополонку пірнув... Насте, жінко, дурна, чого розрюмсалася, не на заріз же ведемо...

Гурт загомонів, загворив, вразила всіх ця подія. «Шуберт» глибонув ратицею пісок і забутів:

— Бо-о-ва-ва.

Небоязкий Таран скрутив налигач у руках і повів його в корівню, поставив його у станок на правім боці.

X

Штода лідійшов, узявсь лівою рукою за шворку—подзвонив. Зачувши сигнал, доярки прийшли на роботу.

Корів добавили. Через Молочарсоюз достали «білоголових колоністок». Молока дають двоє відер на день. До природніх умов звикли, акліматизувалися. На ящур не хворіють, кормів не вередують. Корів уже набиралось до сотні.

Довго мучилась Степанида, Ралкова жінка.

— Як таки так я корову йтиму доїти при людях.

Степанида ретельно дотримувалась старих звичаїв. Ідучи до корови дома, вона брала окрасць хліба, трусить сіллю, а коли не було дрібної,—клала на хліб дрібок соли. Христила хліб, заговорюючи таємною молитвою, що їй переказала мати за півгодини до смерті. Виходячи з загороду, пускала телятко—воно присосало і ждало своєї пайки молока. Доки теля присосало Степанида давала свій «Катерині» окрасць з сіллю і все примовляла свої таємниці.

А коли починала доїти, то цяпала молока так обережно, щоб дзюркоту не було, не почув хто сторонній. Виносила молоко теж обережно: спочатку виглядала з загороди, чи нікого немає в дворі. А тоді вже накривла дільницю хвартушиною і мерщій у хату.

— Корівку треба боронити, як своє око...

Свого Максима теж примушувала непорушувати святих звичаїв. Опівночі проти нового року він брав у неї книша й ішов до корови: примічав, куди лежить вона лицем... Коли на схід—то отелиться ранком, коли на захід—то ввечорі теляти виглядати, а як що на північ—то вже клопіт: треба з місяць не спати, бо отелиться вночі.

— Слухай, стара, ось не піду я вже з книшем до «Катерини». Мені на злучному пункті вже давно вищитали, коли теля буде...

Стиснула Степанида серце, приховала біль і пішла доїти корову в корівню.

— Ну як його при людях корівку доїти?—Пішла таки. Доярки вже розбирали свої дійниці й мили руки. Помила й вона.

— Помити руки це діло не погане, вим'я здоровіше буде, а от що при чужих очах доїти, воно ж усякі очі бувають у людей, візьме хто та й наврочить.

Доїти корову при людях для Степаниди було те ж саме, коли б її приневолити в хаті купатися при людях або коси розчісувати. У неї вже була така притичина. Лучилось їй помити голову, почала чесатися. Розчесала білі, як плоскень, коси. Як покрили їх на другий день після вінчання, так більше вони світа й сонця не бачили. Бо гріх же виставляти волос з-під очіпка. Коли б вона не чесалася, то зустріла б його, як годиться: двері, відчинила б, ще й уклонилося б. Ато тільки що підійшла до скрині, щоб узяти білу сорочку, а він на поріг,—ну, куди його діватися? Добре, що скриню якраз спорожнила: скільки туди, як коза та й зачинилася... Довго село говорило про це.

Ранкове світло сонця лилося через вікна і пересікало навкіс парусами. Підійшла до «Катерини», обмила вим'я їй теплою водицею, обтерла рушником, уже наче присідала доїти, оглянулася, щоб ніхто не бачив—і скоріш корові тикнула шматочок хліба, тикнула та й здивувалася. То було аж язиком руку терне, так хватає, а це глянула їй у вічі—правда, хліб узяла—і поволі почала жувати.

— Значить не голодна. Таки, спасибі дідові, нагодував.—Присіла й почала цяпати. А поряд Сайкова жінка видзвонювала обома руками. Далі он дівчата, колишні наймички доять закуплених корів. Доїть і чує, як уся корівня грає якусь музику. Двадцять сім пар рук беруться за дійки, а молоко струмками дзенькає об нові цинкові дійниці. Спочатку музика дзвінька, на високих

нотах, доки молоко дзвонить об денце. Повнішають дійниці, акорди нищачуть. І вже коли відра повні, музика переходить із тонких шумбалів на ксилофон, а далі на шумову оркестру,—це тоді, коли вже молоко пініться і шумує бульбашками аж під вінцями дійниці. Ритми музики зіграної на двадцять сім пар рук такі бадьорі, що Степанида аж забулася, що треба ж трохи залишити молока у вим'ї для теляти. Так тільки ще як вона дівкою була на вечорницях музику строїли: здймали мички з гребенів і нігтями грали на зубочках гребеня.

Перший концерт стихав. Антракт... Доярки підносили молоко до лябораторії, цідили й зливали в бідони, йшли давати в ранішньому сонці другий концерт, а після перерви й третій. Бо на кожну доярку припадало по три корови.

— Ну, а як же телята оце ростимуть без матеріної сиськи,—турбувалася Степанида.

— Ще побачете, тьотю, які бузівки повиростають. Не турбуйтеся. Ото, тільки, тьотю, чому ви забуваєте вазеліном вим'я помастити,—зауважив лагідно Таран їй. І самому якось стало ніяково. Чомусь згадав, коли був малим і стояв у церкві. Нудився, бо було холодно й набридло вже, що-неділі однаково. Забувся, де стоїть. Замріявся, уявив, що стоїть на приви́ді і поганяє коні. Та й почав руками махати, навіть свиснув. Тоді ця тьотя Степанида взяла його за вуха й так одшмагала, що аж душно стало, а скільки сорому він тоді набрався, мало не згорів.

Тепер сором почервонив лице цій літній молодиці.

— Отаке молоде, а вже вчить,—подумала. А потім таки взяла баночку з вазеліном, обережно на палець зачепила, понюхала й обшарувала дійки «Катерині».

Перецідила молоко. Виполоскала дійницю. Обмила руки «печатним» милом. Уже дивилась, як люди те й собі робила. Побігла нишком заглянути до бугайця, як то він тут на новому місці почуває себе. Аж підтюпцем пробігла коридором у той станок, де «Шуберт» стояв.

— Чи ти ба, який дворянин,—вирвалось у неї. Справді бугай стояв у чистій кімнаті. Дерев'яна долівка вимита в кутку, як золото солома свіжа. Рано ще, а вже сьогодні в нього вичищено і навіть кучері розчесані.

— Може воно й добре буде, може й правду каже Максим, тільки ж люди блеють по селі.—В неї ще йшла боротьба. Вона ще йне вірила, що її корова тут буде здорова. Учора вночі не спиться, та й не спиться, думки перевертаються, так жаль стало «Катерині». Аж сльози наворачалися. Не витерпіла, встала, перехристилася, заглянула в вікно: місяць світив на подвір'я. Взулася, накинула хустку, вийшла, пішла до загороди—порожня стоїть, тільки кізяки свідчать, що тут недавно стояло її добро. Схилилася на ворота і згубила сльозу.

— Піду заберу, піду. Вік робила. Стягалася, ночей не досипала, придбала скотинку, а тепер віддам якомусь шолудивому Таранцеві. Піду заберу.

— Чого, ти, Степанидо, не спиш? Чого, ти, сум наганяєш? Ось лягай, дурна, викинь з голови.—Прокинувся Максим і теж вийшов на подвір'я заглянути на свого «Чалого». В ньому теж змагалася два Максими. І коли він умовляв жінку, то він не до неї говорив, то він боров свого ворога Максима, що аж ревів та протестував проти артілі.

— Віддав корову, віддав бугая, віддаси й «Чалого», а сам підеш по-під хати з торбами.—Протестував один Максим. Це той Максим, що ще малим городив у піску собі подвір'я: оце моя хатка, оце стайня, оце загорода для скотини, оце тополі мої (по-натикав пір'я навколо «подвір'я»). Обгороджував своє господарство ліском. Іще садив баштан, іще високі горбочки—кавуни, а оце низенькі і довгі—дині. І вже ніколи не допускав на «своє».

Це той Максим, що юнаком мріяв: оце оженюся, відділюся від батька, збудую на своїй землі вітряка, хліб молотиму, одмір гарцем братиму.

Це той Максим, що бугайця свого доглядав краще, як саме себе, «Чалого» виконував і все пишався ним саме тому, що і «Чалий» і «Шуберт»—обое доморослі.

А другий Максим зародився ще в окопах п'ятнадцятого року. Окрилися, коли він був у полоні в Угорщині. Дозрів і виспів тут удома за роки радянського господарювання. Правда, він чуть-чуть не зів'яв, коли брали продрозкладку і коли взяли в нього телицю підласу. Степанида й по сьогодні йому не забула тієї телиці підласої. Трохи похитнувся цей молодий Максим, оце, як почали провадити хлібозаготівлю.

Що-ночі він не спав, рвав волос на грудях, бо тут бореться два ведмеді в однім лігві.

— Чого не спиш, старий, чого стогнеш?—Ласкавила його Степанида. Оце підійшов до стайні. «Чалий» хрумає віку з вівсом. Став і задумався.

— Облиш, Степанидо, ходім спати, годі рюмсати. Ось на той рік як перейдем уже й жити туди, ти ще такою делегаткою зобишся... Ти ж сьогодні бачила скотину—не схудла.

Не легко межі переорати в селянській психології. Не легко мізки наломити до нового, нечуваного досі.

Усупільнили коні. Як збудували тут на новім дворі стайні, так і перевели коней сюди. Сами ще рік, два поживуть на старих дворищах. Максим Ралка там, де була в нього загорода і стайня розкопав, вирівняв і насадив малинник. Та й рости пішло на угньому ґрунті.

Новий Максим перемиг старого «деньдівідуаліста». Та новий

Максим зовсім не кривдив старого і, як маленькій дитині, залишив на втіху ремінного батіжка. Як одводив «Чалого» в артіль спочатку взяв його, подивився на пужально вишневе, цьвохнув ним, а тоді до сина свого «хторогрупника»:

— На синок, забавляться будеш батіжком,—А справді не синові лишив батіжка, а пожалів таки пеерможенного Максима.

Головує на зборах Ралка. Обговорюють: як же окристити артіль? Підіймає руку, прохає слова одна доярка:

— І таке ви, товариші, голову морочите, тільки збори задержуєте, може кому ніколи. Ми ж як звемо це нове подвір'я «партизанський колодязь». І люди так звикли, ну, й нехай так буде.— Усім сподобалася простенька пропозиція, так і записали у постанові: Молочарська трудова артіль «Партизанський колодязь».

Ніч навіває романтику. Таран вийшов з лябораторії, глянув на віковичні зорі. Пішов заглянув у сінник, чи нема там діда Катрона. Він у них за коровника. І дуже не долюблює ютих норм харчування, що написані на табличках. І вночі ходив крадькома, смикав люцерну ключкою і розносив хоч по стеблині «голодним корівкам».

Заглянув у сінник,—нема його там. Бо Таран ще вдень заховав ключку, а руками старий не скубне. Навідався до телят. Вони напилися молока, а старшенькі нализькалися тієї піспи, що їй так гарно навчилися робити з борошна розведеного в літеплі Степанида.

Підійшов до колодязя і залюбувався на заграву, що горіла над містом. Ще малим він так любив дивитися електрику. А тепер ця заправа не давала йому спокою. Ой, коли б швидше будували електростанцію, а тоді вже, брехня, проведем і ми сюди електрику. Та як механізуємо молочну ферму.

Над містом спалахнули конусом два промені прожекторів, схристилися на небі.

— Призвуть в армію, обов'язково піду в прожекторну роту,—мовив він до діда Катрона, що схилився на ціпок і теж жмурився на прожектори. А вони ж вигравали по небі гострими ножами і шпигали під кудлаті хмари.

— Пора вже, сину, підвочиків будити, нагадав дідусь,—недалеко вже до раннього поїзда. Доки збируться, доки доторхтять.

Три підводи виїхали за браму і понад розсадником дзвонили бідонами зі свіжим молоком. Поспішали на станцію.

Броня вже спала. Наївно по-дитячому стулені вії. Кучері розкинулися на постелі. Сіроклин устав із-за столу, потягнувся аж затріщали суглоби. Підійшов до неї. Вона легко дихала, дитячі